Zelo hvalevredne vojvodine

Kranjske

topografsko-historičnega opisa

Četrta Knjiga

o tem,

kakšna je ta dežela,

o njenih gorah, hribovjih in rekah; tudi o temperamentu njenega zraka, o vremenu, škodljivih nevihtah in neurjih s točo; prav tako o najimenitnejših rastlinah, o žitu, o sadnih in divjih drevesih, različnih cvetlicah, zeliščih in njih uporabi za zdravilo ali zlorabi za čarovništvo ter o številnih zdraviliščih,

potem pa tudi o

kranjskih rudnikih in rudniških prikaznih, mineralih, dragih kamnih in marmorjih;

in nič manj o

živalih, pticah, ribah, škorpijonih, kačah in vsej mogoči živadi na Kranjskem.

Pri čemer so prav tako,

kjer sem presodil, da je primerno, vključene mnoge druge zanimive in branja vredne pripovedi.

I. poglavje.
O dežele Kranjske legi, zlasti o nje gorah in hribovjih.

Vsebina.

Nekdanja imena kranjskih gora. Katero pogorje je nekoč nosilo ime Caravanca. **Gora** Carusadius **ali Kras. Hribovje** Ocra. **Hribovje** Albium. **Gorovje** Alpius. **Sicer imenovano** Monte Cese. **Hribovje** Cetius, **ki se dandanašnji imenuje Kalenberg. Različna novejša imena hribovja** Cetii. **Kalenberg. Gorovje, ki se je imenovalo** Phlygadia. **Gorovje** Picis. **Hribovje** Tullus. **Višina na Liburnijo meječega Snežnika na Kranjskem. Višina Bistriškega snežnega gorovja. S tem je ovržena različnih piscev zmota. Višina Kanarskega pika. Gore** Tocoantepec. **Gorovja** Paraqua **ali** Paria. **Gromozanska višina Rifejskih gora.**

Dežela Kranjska se, kot je bilo povedano v Topografiji, deli na pet delov in jo krasijo ne le mnoge prikupne ravnice, polja, gozdovi in travniki, temveč tudi gore in hribovja, ki jih lepšajo častitljivi očaki: med njimi večinoma taki, ki so bili znani pri najslavnejših starih zemljepiscih in zgodovinarjih; dasiravno pod drugimi imeni.

Stara imena kranjskih gora.

Najimenitnejše med njimi so se **imenovale** Carvanca, Carusadius, Cetius, Ocra, Albius, Phlygadius, Alpius, Picis.

Katero pogorje se je imenovalo Carvanca.

Gora Carvanca, **kar naj bi verjetno pomenilo toliko kot** Curvanca **in je del Alp, se je po** Ptolomejevem **pripovedovanju imenoval tisti del pogorja, ki je bil pod Noriškim ali Noringijskim gorovjem in se je na eni strani dotikal Jadranskega zaliva, na drugi strani pa gore** Cetius. **Ker pa se po istem** Ptolomejevem **mnenju zdaj omenjena gora** Cetius **razteza na Kranjsko vse do brega Save, kjer se še danes njen najskrajnejši in zadnji hrib imenuje** *Kalenberg* (Šmarna gora): **tako se zdi verjetno, da se gorovje** Carvanca **tam nadaljuje in potem skozi gorenjske doline proti večerni strani, vse do vznožja Noriških Alp; tamkaj se potem spet skozi iste doline umakne nazaj proti jutranji strani, pri Kranju pa se malodane v bližini brega reke Ljubljanice obrne proti poldnevni strani, do Vrhnike (ali** Verchnik), **od koder se spet vije in pride v Furlanijo; v teh istih Furlanskih Alpah pa odloži svoje ime. S tako raznolikim vitjem in vijuganjem je morda, kot so prej mislili, to gorovje pridobilo ime** Curvanca **in se je potem sčasoma z napačno izgovarjavo spremenilo v** Carvanca.

D. Schönleben meni, da gorovje Carvanca **ni istovetno z** Alpibus Carnicis, **temveč je le v bližini le-teh; ali – če že hočemo tako zapopasti – da je istovetno s Karnijskim in Goriškim Alpskim gorovjem; tako da se je vendarle** Bilibaldus Pirckheimerus **zmotil, ko je napisal, da se pod imenom** Carvanca **dandanašnji pojmujejo Karnijske, Hrvaške in Goriške**

riške Alpe: ker da na Hrvaškem vendar sploh ni nobenih Alp ali visokih gorovij.

Temu bodi, kakor hoče, tako pa tukaj velja pripomniti tole – da tisti, ki se napotijo iz Ljubljane v Italijo, naletijo na troje gorskih verig ali pasov, med njimi Julijansko Alpsko gorovje, skozi katero se pride proti Gorici – srednje; na desni strani gorovje Ocra, skozi katero se pride prav tja. Dasiravno je ta del pripet na Alpe, tako da je srednja polovica Ocrae zategadelj nosila ime Julijanskih Alp. Tretja gorska veriga, ob levi roki, je gorovje Carvanca. To pa je nato spet povezano s hribom Carusadius ali Carsus (to je Krasom); in od jutranje strani s hribovjem, ki so ga nekoč imenovali Albium. Še do tega dne je preostalo iz imena Caravanca izvirajoče ime kranjskega gorovja.

Gora Carusadius ali Kras.

Zgoraj omenjeni Carusadius, ki ga Cluverius meša z gorovjem Caravanca, je naš Kras. Ta se deloma združi z gorovjem Caravanca, deloma s hribovjem Ocra. Njegova širina ne sega le tja v Istro, temveč tudi prek meja Istre in spremeni svoje ime v Pivko (Poig ali Piuka).

Hribovje Ocra.

Gorski pas med Trstom in Cerknico so nekoč imenovali Ocra. Kajti tako pravi Strabon s temile besedami: A Tergesto, vico Carnico, transitus per Ocram est, ad lugeam paludem. Dasiravno Cluverius meni, da Ocra ni nič drugega kakor Carvanca ali Carusadius; mu pa v tem ni mogoče pritrditi.

Hribovje Albium.

Hribovju Ocra se pridružuje, tako kot Julijanskim Alpam, hribovje, ki ga je Ptolomaeus imenoval Albanum, Strabon pa mons Albius in Albium. V tem hribovju so imeli svoj sedež stari Japidi, kot Strabon poroča s temi jasnimi besedami: Siti sunt Japides in Albio monte, qui finis est Alpium. To hribovje se razteza do Bebios Montes in do spodnje-panonske meje ter zaključuje poldnevno stran Gornje Panonije. Griče in hribe takšnega hribovja Albii (kajti teh se mnogo razume pod imenom Albio monte, ki pa vendar ležijo vsi v enem pasu ali na enem območju) danes naseljujejo Ložani in Ribničani, prav tako Kočevarji in Metličani in drugi ljudje, vse tja do vzhodne meje, ki spada h Gornji Panoniji. Raztezajo pa se še dalje in se vijejo skozi Spodnjo Panonijo, celo tja do Tesalije. Vendar pa tu pod imenom Albium razumemo edino tisti del tega hribovja, ki dandanašnji pripada Kranjcem in meji na Liburnijce in Hrvate.

Gorovje Alpius.

Gorovje Alpius, ki se imenuje skoraj enako kot prejšnje in se razlikuje samo po eni sami črki, pri čemer se ne piše kot prejšnje z b, temveč s p, pa je vendarle čisto drugo in posebno; namreč tisto, iz katerega izvira Drava in ki se zdaj običajno imenuje Monte Cese.

Sicer imenovano Monte Cese.

Hribovje Cetius.

Na hribovju Cetius, katerega velik pas je danes zapopaden pod imenom *Kalenberg*, ima Kranjska prav tako precejšen delež. Skozi to hribovje Cetium pusti Lazius daleč teči pero, in to tudi ne neupravičeno, saj je v mnogih delih pomembnejše od drugih; kar dokazuje tudi, da sega vse tja na Spodnje Štajersko.(a) Cluverius na kratko povzema po Laziu in pravi, da je njegov konec najslavnejše hribovje, običajno imenovano *Kalenberg*; s katerim se hribovje začne, nakar teče od brega Donave proti poldnevni strani k izviru Leite in mestu Bruck (Pruk) na Muri; kjer potem prebivalci njegova najvišja hriba običajno imenujejo Kaunberg in Golach. Od tod potuje naprej v ravni liniji po prav tej poldnevni črti proti reki Dravi, kjer stoji mestece Dravograd, od tam pa končno do Save pod mestom Celje.(b)

Zdaj imenovano *Kalenberg*.

Temu bi bil lahko dodal tudi to, na kar opozarja Schönleben, da se taisti hrib Cetius pri omenjeni reki Savi, na naši strani brega tam, kjer se tja čez gleda na stari grad Gamberk, razteza spet naprej proti Ljubljani; četudi že od Donave do tod njegovi deli pridobijo različna imena. Kot cilj ali konec je najbolj prav, da se mu pripisuje čisto

(a) Lazius de Republ. Rom. l. 12. cap. ult.

(b) Vid. Cluverii Germ. Vind. & Noric. c. 5.

čisto na samem stoječi hrib z visokim – a golim – vrhom, ki se sprva zdi enak kot Cetius in ima ime Šmarna gora *(Kalenberg)* in pod sabo vidi Savo teči mimo. Kajti če naj, kot poroča Ptolomaeus, Sava teče mimo ob hribovju Cetius, se to gotovo nikjer ne more zgoditi bolj prikladno kot v bližini Ljubljane pod prepadno steno Šmarnogorske Grmade, ki jo hribi, ki gredo od Celja pa do tod, takorekoč priznavajo za svoj mejnik in cilj. Po tem hribu ob reki Savi se hribovje Cetius obrne in zavije nekoliko na polnočno stran proti Celju: a se tega kraja ne dotakne, temveč se približa nasproti ležečemu gradu Gamberku.

Ali pa naj zdaj takoj ta hrib Cetius opišemo kot današnji *Kalenberg:* ko pa vendar s tem imenom – Kalenberg – pač ne razumemo prav vsega gorovja Cetius, temveč samo nekatere njegove dele. Kajti to veliko hribovje, namreč Cetius, nosi v različnih predelih različna imena. En njegov kos se imenuje *Kalenberg;* drugi pa drugače, kot *Hackenthal*, *Wiennerwald*, *Khaunberg*, *Khauneck*, *Thanberg*, *Francken-Fels*, *Im Gescheyd*, *In der Primbsy*, *Hohenalben*, *In der Drägsel*, *Schneeberg*, *In der Preyn*, *Semering*, *Artzberg*, *Hart-Berg*, *Platschberg*, *Dranberg* (ki pa se narobe izgovarja *Trojanberg*) in na koncu spet *Kalenberg*. Tako se neki velik pas hribovja Cetius imenuje Kalenberg; in sicer na dveh koncih, namreč pri Dunaju v Spodnji Avstriji in na Kranjskem. In tako je preko tega hribovja mesto Dunaj povezano z mestom Ljubljano in Avstrija s Kranjsko kot z dolgo verigo, četudi je vmes petdeset nemških milj poti. In to hribovje gre od zahoda okoli cele Gornje Panonije, tako da sta bili njeni najskrajnejši mesti – gledano iz province – na zahodu Vindobona in Emona, ki se sedaj imenujeta Dunaj in Ljubljana: dasiravno je, kot izpričuje Ptolomaeus, eno malo severneje, drugo pa malo južneje.

Različna današnja imena hribovja Cetii.

Kalenberg.

Ker se potem začetek in konec hribovja Cetius dandanašnji imenujeta *Kalenberg*, zato tako mnogi zapopadejo celotno hribovje pod prav tem imenom *Kalenberg*. In taisti *Kalenberg* lahko od daleč vidimo iz mesta Ljubljane ali v samem gradu; kako namreč tukaj kot tudi pri Dunaju drži pokonci svoja gola temena (ki so mu prinesla tako nemško ime), in sicer v enaki višini, ob tem pa še skoraj v enaki situaciji in figuri kot pri Dunaju.

Gorovje, ki se je imenovalo Phlygadia.

Phlygadia ali Phlygadius se je v starih časih imenoval neki kos Noriških (ali Noricijskih) Alp, katere mejijo na Karnijske ali Kranjske. In to gorovje Phlygadia je še doslej obdržalo nekaj svojega starega imena – v dolini neke majhne reke, ki se enako kot sam utrjeni grad nad njo imenuje *Flitsch* (Bovec) Tako priča tabor ali področje, ki ga Strabon pripisuje gorovju Phlygadius: kajti nedaleč od njega ima Sava svoj izvir. Kar so nekoč Rimljani imenovali Phlygadia, so pozneje Slovani in Germani poimenovali Phlytsch.

Gorovje Picis.

O gorovju Picis najdemo poročilo pri Jornandu. Katero pa je pravzaprav njegovo območje, ni več mogoče brez napake razvideti; ker reka Natisso, ki je po Jornandovem poročilu(a) nekoč tekla iz gore Picis navzdol in mimo zidovja mesta Oglej, dandanašnji ne teče več ob tem mestnem zidovju niti se ga, kot hoče Mela(b), ne dotika niti ne (kot beremo pri Herodianu(c)) teče vsenaokoli njega; temveč si je – kot domnevata Sabellicus(d) in Cluverius(e) – odtlej morala izbrati drugo pot in drug tok. Toda zdi se verjetno, da so Picis imenovali tisto goro, ki izliva reko Natisone (Nadižo), od katere izvir reke Lisonzo (Soče) ni prav oddaljen: in ti reki imata obe svoj

(a) Jornand, de Reb. Get. c. 42.

(b) Mela l. 2, c. 4.

(c) Herodian l. 8.

(d) Sabellicus lib. 1. Rer. Aquileiens.

(e) Cluver. l. 1. Italiae antiquae c. 20.

začetek v Kranjskih Alpah. Marcellinus omenja tudi Picenze ali piciška ljudstva, ko opisuje bojni pohod cesarja Constantii zoper Sarmate in Kvade, ki so tedaj opustošili Panonijo in Bosno: pod temi ljudstvi mora razumeti tiste Kranjce, ki so živeli v hribovju Picis.

Hribovje Tullus.

Poleg tega pa najdemo pri starih piscih tudi kranjsko gorovje Tullus: na katerem območju pa le-to leži, lahko samo ugibamo. Lazius ga postavlja na Tirolsko – tako kot gorovje Phlygadia – in pravi, da je ***Teltz*** v Bitzgalthalu, v katerem naj bi videli Strabonovi gorovji Tullus in Phlygadius, ki se dandanašnji imenujeta ***Deletz*** in ***Flitz***. Toda med ***Deletzem*** in ***Phlytschem*** je dolga pot, ki sploh ne ustreza Tullo in Phlygadio, zato bo tisti, ki hoče poiskati Tullum, naredil bolje, če po pogledal proti Tulminu.

Zdaj opisana gorovja, katera so medtem že zdavnaj odložila takšna svoja stara imena in se imenujejo s čisto drugimi imeni – po svojih različnih delih, gorah in hribih ali mejah in sosednjih mestih ali po drugih okoliščinah –, so deloma naseljena, deloma nenaseljena in divja, deloma porasla z gozdom, deloma gola in neporasla; mnoge gore v njih so zgoraj tudi prekrite s snegom; posebej po tem imenovano Snežniško pogorje. To Snežniško pogorje in druge kranjske gore smo ob današnji priložnosti obširno obravnavali v Topografiji. Zategadelj na tem mestu ne bomo več govorili o tem; temveč naj omenimo samo še to, da imajo med takšnimi kranjskimi gorami nekatere veličastno višino in zatorej – četudi je dežela, ki leži blizu Italije, sicer topla – skozi vse poletje na svoji višini vzdržujejo sneg; tako da pogosto tudi v poletnem času zgoraj sneži, vtem ko spodaj dežuje.

Višina na Liburnijo meječega Snežnika na Kranjskem.

Jaz* sem pred dvema letoma izmeril visoko Snežniško pogorje, ki leži prav blizu Liburnije, a še vseeno na Kranjskem, in ugotovil, da je visoko 7816 čevljev.

Višina Bistriškega snežnega gorovja.

Prav tako sem* vzel mero visokemu Bistriškemu snežnemu gorovju, ki leži med Kranjsko in Koroško nad mestom Kamnik, kar mi je dalo višino deset tisoč dvesto štiriinsedemdeset čevljev.

S čimer je ovržena različnih piscev zmota.

Mnogi authores pišejo, da se nobena gora ne pne več kot 8000 čevljev visoko: tu pa sem izkusil povsem drugače: in tako bi imel stari Eratosthenes že razlog – če bi pač še živel – da cilj, ki ga je zastavil največji višini gorskega vrha, odpravi in ga usmeri še višje. Zdi se odveč, da bi takemu njegovemu napačnemu stavku postavili nasproti Kanarski pik na otoku Teneriffa, na katerega se po Aloysii Cadamusti poročilu postopoma povzpne do 60 italijanskih milj in torej njegova višina po perpendikulu znaša najmanj osem laških milj: Odveč bi bilo tudi, da bi mu očitali goro Tocoantepec (ali Etacepech) v Novi Španiji, za katero Robert Dudley v svojih Geografskih kartah navaja, da je visoka devet španskih milj(a), kar približno – v ravni liniji – znaša osem italijanskih milj. Prav tako ne bi smeli za to uporabiti Ameriških gora v Paraqua; katere je bil – kot izpričuje Petrus Martyr – Columbus ocenil kot prek petdeset milj (italijanskih) visoke(b), kar v ravni liniji pomeni višino dvanajstih laških milj. Enako višino pripisuje tudi Fortunius Licetus(c), enako pa tudi Julius Caesar Scaliger(d) Kanarskemu piku. In P. Josephus à Costa primerja ta zahodnoindijska gorovja s palačami z visokimi stolpi; naše evropske Alpe pa z nizkimi kočami.(e) Še manj pa, da bi presegli izrek Eratosthenis, mu lahko postavimo nasproti Rifejske gore, ki ležijo na moskovitskih mejah in spadajo k Tartariji, to je k stari Skitiji, in jim pravijo *opas zemlje:* tu velja pripomniti, da le-te dosežejo tako gromozansko višino, da se po rusko imenujejo Stolp, to je ***Nebesni stebri***, in na katere se bojar – ali plemič – Simeon Fedorowitz, katerega

Višina Kanarskega pika.

Gore Tocoantepec.

Gorovja Paraqua ali Paria.

Gromozanska višina Rifejskega gorovja.

(a) Vid. Chartas Geographicas Roberti Dudlaei.

(b) Petrus Martyr in Histor. Occident.

(c) Fortun. Licetus de Lunae Luce subobscura lib. 2. p. 307.

(d) J. Scalig. Exercit. 43. in Cardanum.

(e) Joseph. à Costa de Natura Novi Orbis lib. 3. c. 9.

rega je moskovitski veliki knez Basilius poslal ugotovit takšno njihovo višino in tudi poiskat primeren prehod v Tartarijo, v sedemnajstih dneh ni mogel povzpeti, kakor izpričuje baron Sigismund von Herberstein.(a) Iz tega sklepa P. Ricciolus, da se je bil ta plemič moral povzpeti 21 250 korakov visoko in da mora ravna višina – po najmanjšem izračunu – znašati 21 laških milj. (Dasiravno se mi to ne zdi zanesljivo ali gotovo; upoštevajoč, da se ne vzpenjamo na vse tako silno visoke gore vselej navzgor, temveč – potem ko smo se povzpeli na najnižji vrh – moramo nato marsikdaj daleč zgoraj iti po ravnem številne streljaje daleč, preden dosežemo drugi vrh, in enako je potem do tretjega, četrtega, petega ipd. vrha, od katerih je sicer vedno naslednji višji od prejšnjega; vendar pogosto ležijo daleč drug od drugega in jih gotovo včasih ločuje tudi kakšna dolina.)

A saj, pravim jaz, takšnih neverjetnih višin sploh ne potrebujemo, da bi dokazali, da se konice ali vrhovi najvišjih gora ne dajo izmeriti z 8000 čevlji: ker nam dokaz namreč stoji v bližini in, kot smo poprej slišali, naša Kranjska to lahko ovrže z Bistriškim snežnim gorovjem.

V salzburški deželi in Bergthalsgadnu so tudi visoke snežne gore; vendar še zdaleč ne tako visoke kot tod na Kranjskem. In če tam pač v nekaterih krajih najdemo sneg, je pri tem gotovo treba upoštevati tudi, da je tam dežela precej visoka in precej mrzla, tod na Kranjskem pa je ravno nasprotno.

Jaz* tudi sploh ne dvomim, da je kar nekaj Kranjskih snežnih gora še precej višjih kot ti dve zdaj omenjeni: ker pa takrat, ko sem se nahajal na Gorenjskem pri njih, nisem imel pri sebi svojih matematičnih instrumentov, njihove višine nisem mogel izmeriti.

Dasiravno je ta dežela prekrita z mnogimi hribi in marsikaterim snežnim gorovjem, te gore bolj pomnožujejo kot pa krnijo njeno srečno podobo: zlasti pa takšni hribi in gorovja iz sebe izlivajo mnoge srebrno-bistre studence, potoke in reke, pa tudi znotraj tu in tam skrivajo v sebi kakšno globoko jezero, poleg tega pa ljudem pridejo prav še z drugimi koristnimi rečmi.

Tako tudi ne manjka mnogih prikupnih dolin, polj in ravnin, zato se tam prav čedno širi poljedelstvo skupaj z rodovitnimi rastlinami. O čemer pa bomo tu molčali; ker je o tem v Topografiji dovolj

(a) V svojem Moskovitskem opisu.

II. poglavje.

O rekah in jezerih na Kranjskem.

Vsebina.

Poimenovanje najimenitnejših rek na Kranjskem. Izvor imena Sava. Izvir te reke. Ljubljanica. Nekoč imenovana Nauportus. **Čudovita lastnost vode** Stari Malin. **Krka. Vipava. Kolpa.** Timavus. Lisonzo. **Jezera na Kranjskem.**

Knezu med filozofi, Platonu, se zdi prav nelogično, da postavljamo visoko ceno samo na tisto, kar je redko in česar ni dobiti veliko; in da vodo (ker jo lahko imamo vsak dan) cenimo z najslabšo vrednostjo; ko pa je vendar ena najboljših reči. Kajti kar je človeškemu telesu kri, to je telesu države ali dežele – voda. Katera dežela je ima v veliki količini, ta

Cc ij presega

presega druge, ki so revne z vodo, tako daleč kakor bogastvo presega revščino in skorajda kakor žezlo presega beraško palico. Naša Kranjska je – pred marsikaterimi drugimi deželami – obdarjena s takšno prednostjo: kajti po njej tečejo nešteti lepi studenci, potoki, majhne in velike reke.

O rekah slavi stari jambski verz: Sunt magna regni munimenta flumina ***reke služijo kraljestvu*** (ali kneževini) ***za utrdbo***. Toda one niso samo magna munimenta; temveč tudi magna emolumenta in pač tako prinašajo deželi nekaj velikega; in kakor je po Svetem pismu v krvi življenje, tako je takorekoč življenje hrane v rekah. Kajti one ne zalivajo in gasijo zgolj žeje dežel, temveč jih tudi hranijo s svojimi ribami, prenašajo blago gor in dol, poganjajo mline, da nam dajejo kruh ali režejo deske ali delajo papir, pa tudi sicer opravljajo obilo koristnega dela. Za ta dar mora tako naša Kranjska hvaležno slaviti Najvišjega, ki jo je bogato obdaril z mnogimi tekočimi vodami, katere lahko izvrstno uživa in iz njih črpa raznotere koristi.

Imena najimenitnejših rek na Kranjskem.

Najimenitnejše teh rek so Sava, Ljubljanica, Vipava, Kolpa, Reka, Timav, Lisonzo (Soča): vrh katerih se šteje še veliko drugih manjših rek. Sava, ki gre med vsemi temi najmočneje in najsiloviteje in ki jo je Strabon imenoval Sabus, Plinius Saus,

Izvor imena Save.

sicer pa se po latinsko sedaj običajno imenuje Savus, naj bi bila – kot menijo številni – svoje ime dobila po Savu, ki je bil okoli leta 1900 po stvarjenju sveta dvanajsti med najimenitnejšimi spremljevalci germanskega kralja Tuiscona in mu je taisti kralj zavoljo njegovih raznoterih telesnih in značajskih kvalitet dedno podelil deželo, ki leži med Italijo in Ogrsko in ki naj bi ji sam vladal. To vladavino je tudi vodil s tako modro moderacijo in zmernostjo, da je potem, po njegovi smrti, njegova velika hvala pri podanikih v spominu še dolgo živela, prav kakor zeleni visoka cedra. Zategadelj so tudi to pomembno reko, ki deli Panonijo in Moesiam, poimenovali po njegovem imenu Savus ali Sava, da bi ovekovečili prijetni spomin na tega istega svojega kneza. Kakor so potem že od nekdaj večino dežel in voda poimenovali po najimenitnejših kraljih in knezih.

Izvir te reke.

Schönleben piše, da izvira v Alpibus Carnicis, znotraj gorenjskih meja v neki ozki dolini, in sicer sprva z majhnimi izviri; potem pa kmalu sprejme druge potoke, ki tečejo iz soseščine, tako da bi lahko že kmalu – po treh ali štirih miljah – po njej plule ladje, ko jim ne bi na nekaterih krajih bile napoti razne skale. Pod Kranjem sicer postane plovna, a tam služi samo za prečkanje; toda eno miljo pod Ljubljano lahko po njej plovejo tudi ladje in splavi, s katerimi je mogoče peljati blago v Sklavonijo in celo vse do Turčije. Kakšna oblika ladij pa je za to primerna in kakšna izkušenost je potrebna tistim, ki plovejo po tej reki – še posebej na tistih mestih, kjer Sava dela skoke in kjer ima slapove – je bilo obsežno obrazloženo v Topografiji; o tem pa se bo nadalje poročalo tudi še pod naravnimi redkostmi. V omenjeni Topografiji je bilo nakazano, da Sava najprej izvira med visokim snežnim gorovjem pri vasi Rateče; vendar na širokem in ravnem, dasi ob tem močvirnatem območju, kar se ne podaja slabo njenemu imenu: in ker smo jo tamkaj obširno opisali, jo hočemo sedaj – brez ponavljanja – pustiti, da teče po svoji poti.

Ljubljanica.

Reka Ljubljanica že tretjič pride na površje štiri milje nad mestom Ljubljano; zatem se plazi od tega mesta naprej še okoli poldrugo miljo čisto zlagoma, tiho in počasi naprej, kakor da bi se bala vihravosti Save in da bi zato šla toliko počasneje, tako da bi tem pozneje padla v žrelo tej čisto silovito divji povodnji Save. Stari Rimljani so jo imenovali Nauportus, (quasi Navem portans ali Naviportus): in to ime naj bi izviralo od tod, da je ladja Argo pri njenem izviru dosegla pristan (portum) ali pristanišče. Več o tem obravnava Topographia.

Nekoč imenovana Nauportus.

Doctor

Kolpa na Kranjskem.

Der Culpstram
Dem Hoch und Wol
Herrn Johann Adame
Purgstall, Freyherrn
und Freyenthurn. H
spurg, Obermeyerho
Weing und Crassitz
May: J. D: Hoffkri
Obristen auch Ho
Darillouitsch und
D. D. C. Q.
Kostel
Lahina Flus
Turn
Culpa Flus
Ptuni
S. Iohannis
Schwaimperg
Sella
S. Iacobi
Wolffsperg
Wachtthurn
Culpa Flus
Velku
Sella
Syll
S. Antoni
Proluka
Suetanedela
Prilissie
Wachtthurn
Klain

in Crain
Winkel
S. Primus
S. Rochus
Smuk
Zhresnocz
Sternschonhoff
Lahina Fluss
S. Trinitatis
Crupp
Gradez
Ossonik
Gerschitsche
Mallne
Tributsch
S. Joannis
Sella
Zerquish
S. Veith
Crassiz
Skemblenz
S. Merthen
S. Antoni
Crible
Phasomel
Primostek
Gershiz
Dolentze
Ottok
Stankouzy
Culpa Fluss
Freyenthurn
LIPNIK MONS
Hlapnik
Trebuhouzy
Kozniz

Čudovita lastnost vode Stari Malin.

Doctor Schönleben piše, da ne celo laško miljo od te reke – Ljubljanice – naletimo na majhno rečico, ki jo prebivalci imenujejo Stari Malin, to je *Stari mlin;* ker je morebiti nekoč v njej tekel mlin: sedaj pa teče samo nekje vsak četrti ali peti dan, zatem pa se skrije v zemlji in ostane spet prav tako dolgo suha; tako da jo lahko popotniki prečkajo s suhimi nogami tja in nazaj. Če pa kdo luknjo v skali, iz katere običajno bruha, vznemiri z udarcem s palico, bo videl, kako se takorekoč prebudi iz spanca, vstane, plane pokonci s penečo silovitostjo in potem teče naprej s polnim tokom, dokler se po določenem času spet ne spravi k svojemu običajnemu počitku; o tem je pripovedoval nekdo, ki se mu je, ko je pred samo nekaj leti ob jasnem in lepem vremenu potoval skozi presahli kanal (ali čez dno struge), zgodilo, da je ta voda udarila proti njemu s tako poplavo, da se ji je moral izogniti in se umakniti na breg. Prebivalcem da je to dobro znano in čisto gotovo; toda ali je bilo to naravno čudo že od nekdaj – torej trajno – in se je nadaljevalo, ni uspel izvedeti, tudi doslej ni še prav noben pisec sploh z nobeno črko omenil takšne reči, ki pa je vendarle tako zanimiva.

Naklonjeni bralec pa naj še malo potrpi, dokler ne pridemo do naravnih redkosti: tam mu bo ta čudežna rečica v XXVIII. poglavju takorekoč prišla naproti – in sicer s temeljitejšim poročilom, kakršnega dr. Schönleben ni imel na voljo; zlasti ker sem tam (jaz*) sam opravil ogled vključno s preizkusom. Tod naj vnaprej omenim le to, da ta voda ne teče le na peti ali četrti dan, ali pa ostane pri miru in suha, kakor so zmotno poročali Schönlebnu; temveč tako čez dan kakor tudi ponoči enkrat sama od sebe izbruhne; tudi če se po skalni luknji ne udari s palico, torej se je ne izzove takorekoč zunaj njenega rednega časa; sicer pa je treba z drogom suniti v to luknjo in jo zmotiti, nakar vsa penasta priropota ven in prišumi na plano.

Krka. Krka (pri klasikih imenovana Corcoras), resnično dobra voda, ki daje ribe v velikih količinah in zelo slastne, nastane pri Vrhkrki na dveh krajih in črpa svoj tekoči kristal iz dveh trdih kamnitih skal. Svoj izliv podari Savi. Zdi se, da je to ista reka, ki jo je Strabon imenoval Corcoras, kakor ne brez razloga domneva Lazius.

Vipava. Slavna reka je tudi Vipava, ki pribuči na plan za vipavskim gradom iz samih kamnitih skal in se na koncu izliva v reko Lisonzo (Sočo). Svojo največjo slavo pa je doživela pri starih Rimljanih pod imenom Frigidus; o tem se poroča v marsikateri zanimivi zgodbi. Dasiravno so nekateri mlajši authores, ki so jim razmere v deželi Kranjski neznane, ime Frigidus napak razlagali in so z njim razumeli toliko kot neko *mrzlo reko:* med njimi tudi zelo učeni Nicolaus Heinsius služi kot primer, da človeška znanost ostane človeška in torej v sorodu z zmotljivostjo, ko pa morajo pri takih stvareh dati svoj prispevek tudi izkušnje.

Kolpa. Kolpa (ki se je pri Rimljanih imenovala Colapis) ima svoj izvir med Osilnico (Ossiunitz) in Bakrom (Bucari) ali med Kostelom in Bakrom (Bucari), ali Reko (Fiume), približno tri milje daleč od Kostela: in obdrži to svoje ime, dokler se pri Sisku na Hrvaškem ne preda Savi. Je sicer velika, široka in globoka reka, a na njej ni veliko ladij, zato, ker jo skoraj povsod spremlja negotovost pred Turki; zato se po njej drugače ne vozijo z ladjami, razen za prečkanje ljudi in konj. Ta reka poganja veliko mlinov vse dol do Karlovca. Še niže pa jih omenjena turška nevarnost ne dopušča. Izliva se v Savo.

Timavus. Reko Timavus, tekočo vodo, s katero so si historici in poeti dali prav veliko opravka, smo poprej opisali v LXVI. poglavju Topografije, a vendar večinoma samo iz starih latinskih zgodovinskih piscev in iz Cluverii: zato naj jo pod naravnimi čudesi in redkostmi še podrobneje opišemo.

Lisonzo.

Reka Lisonzo (Soča, pri klasikih imenovana Sontius) izvira pod Savo iz Kranjskih Alp in teče proti Goriški pokrajini; tamkaj pod Gorico pogoltne reko Vipavo in pa še neko drugo tekočo vodo, namreč reko Turrus, pod Gradiško: na koncu pa se izgubi v Jadranskem morju.

Potoki in studenci pa so bili že opisani v kratki Topografiji.

Te in druge kranjske tekoče vode v deželi prispevajo precej veliko k hrani in tudi niso slabe za zdravje: ker imajo večinoma bistro vodo in dobro uspevajočo ribo.

Jezera na Kranjskem.

Tako pa je v deželi tudi nekaj stoječih voda in jezer, ki so prebivalcem v veliko korist: med katerimi Cerkniško jezero po pravici razglašajo za kneza drugih; ker je ne zgolj bogato z ribami, temveč vrh tega najčudovitejše v vsej Evropi, kakor bo med naravnimi redkostmi njegov temeljiti opis to tudi potrdil. Kajti tukajle nismo razpoloženi, da bi se na široko razpisali o kranjskih vodah; temveč smo hoteli samo malo pomočiti pero vanje, da bi dokazali, da je ta dežela pretežno dobro preskrbljena z vodo; če odmislimo nekaj malo krajev, ki morajo biti z njo bolj varčni in shajati z malo vode ter jo morajo hoditi iskat precej daleč.

III. poglavje.
O vremenu in temperamentu zraka dežele Kranjske.

Vsebina.

Velika klimatska razlika na Kranjskem. Kakšen je poletni zrak. Ki je v nekaterih krajih zmerno vroč. V drugih pa nadvse vroč. Zmeren zimski mraz. O snegu. Zakaj se na Kranjskem ne uporabljajo sani. Debel sneg v maju. Velika škoda zaradi pomladne pozebe na sadnih in divjih drevesih. Ostri vetrovi na Krasu. O vetru, ki piha na Kranjskem. Kje in kdaj so najhujši viharji. Jesensko in pomladansko vreme. Silen veter na Krasu. O megli na Kranjskem, ki naj bi bila zelo nezdrava – a vseeno ne strupena. Slana na Kranjskem. Hitro povzroči draginjo. Poškoduje drevesne plodove v maju. Deževje na Kranjskem. Veliko zvonjenja prepreči dež.

Velika klimatska razlika na Kranjskem.

Četudi dežela Kranjska ni zelo velika, se vseeno občuti tako velika razlika v njenem podnebju kot sicer nikjer v marsikateri drugi deželi. Zrak je sicer kar precej temperiran; a vendar tudi precej spremenljiv; in se ne spreminja le zlahka s časom, temveč tudi s krajem in v različnih predelih različno, tako da zato sadje v enem kraju prej dozori kakor v drugem; torej – če na enem kraju še zorijo jagode, češnje in višnje, pa drugod že vabijo zrele breskve in grozdje; pri čemer so taki kraji pogosto drug od drugega oddaljeni ne več kot dan ali dva hoda.

Kakšen je poletni zrak.

Poleti občuti Kranjska kar prijetno zmerno toploto.

Gorenjska ima zgodaj zjutraj ob vsakem

vsakem času svež in skorajda nekoliko hladen zrak, ker je dežela visoka in takoj nad njo leži snežno gorovje. V smeri proti Hrvaški pa je precej toplo in vroče. Na Krasu in v Istri pa sonce močno žge in je silna vročina. Sicer pa v deželi vročino običajno precej prekinjajo in blažijo dež in pogoste plohe (ali toča). K čemur svoje prispeva tudi snežno gorovje, zlasti ker z njega vselej veje sveža in hladna sapa ali veter in blaži vročino. Včasih si uspe hlad poleti zoper toploto kar izbojevati prednost; posebej kadar – kot je bilo povedano – dežuje ali tolče (hotel sem reči pada) toča, in sicer posebno v gorah; kajti tedaj gre človeku veter tako sveže in hladno po koži, da mora ob tem kar zledeneti in ga skorajda srh spreleti.

Ki je v nekaterih krajih zmerno vroč.

Takega hladnega zračenja in osvežitve pa tisti del kranjske dežele, ki leži proti Hrvaški, ne more uživati; temveč mora potrpežljivo prenašati nadvse hudo vročino: ker tam v bližini ni nobenega snežnega gorovja in sama dežela leži kar nizko; zategadelj pa se poveča moč vročine. In tako razliko občutimo tudi povsod, v vsej Kranjski: čim višje leži neki kraj na kakem hribu, tem bolj svež in hladnejši je zrak; v nižini in v dolinah ali na ravnih poljih pa se čuti bistveno večja vročina.

V drugih pa nadvse vroč.

Četudi si zdaj vročina – v nekaterih predelih – na Kranjskem privošči preobilico, je pa vendar mraz toliko znosnejši in zrak zato ne postane prav preoster. Tako tudi pozimi, ko pač vlada mraz, le-ta kar pokaže svojo milostnost. Običajno zemlja zamrzne šele decembra in se ob koncu svečana (ali februarja) že spet odtaja; pa jo potem tudi med takim časom nekajkrat spet zagrabi pozeba in jo spet spusti. Občasno se strdi od mraza še nekoliko prej; včasih se tudi nekoliko pozneje zmehča. Običajno se sicer pravi mraz šele začne, prav tako kot v mnogih drugih krajih v Nemčiji, okoli novega leta; in traja s takšno svojo strogostjo do začetka svečana, ko se ponavadi začne lomiti ali postajati blažji. Vendar pa tudi v tem primeru – namreč z mrazom – na Kranjskem obstaja občutna razlika. Kajti na Gorenjskem je včasih še vse otrplo od zmrzali, sneg pa še na debelo leži; medtem ko je na Dolenjskem že vse vzbrstelo in odprto in začenja poganjati; v Istri in okoliških krajih pa je že povsod vse v cvetju.

Zmeren zimski mraz.

O snegu.

Vrh tega pa tudi sicer ne pada sneg v deželi vedno ob istem času; včasih sneži zgodaj, včasih pozno; vendar običajno šele v mesecu grudnu, pa tudi v januarju, včasih pa tudi v novembru. Najobičajneje pa ne zapade prav globok sneg in tudi ne obleži dolgo. Kajti četudi pozimi pogosto sneži; pa hitro nastane topel veter, ki stali ves sneg; nato spet kmalu zapade svež sneg, in se tako izmenjuje vreme – brez stanovitnosti. Zato v deželi tudi ne rabijo sani; razen samo pri Ljubljani in proti Gorenjski. Kajti na Gorenjskem dežela tudi leži visoko, med visokimi snežnimi gorovji: zato sta tako sneg kot tudi mraz te pokrajine veliko večja in trajnejša. Kar pa leži proti morju, čez divje gorovje na drugi strani, na primer na Krasu, pri Pivki, Vipavi in v Istri, tam pa redko sneži; in kadar sploh kdaj tja pade kakšen sneg, sam ne traja dlje kot dan, dva ali tri, temveč se kar hitro stali.

Zakaj na Kranjskem malo uporabljajo sani.

Debel sneg v maju.

Kot nekaj nenavadnega velja omeniti, da je v letu 1686 – na 5. maja popoldne – začelo snežiti in da je naneslo dve pedi debelo snežno odejo, ko bi morala biti dežela pobarvana s cvetjem. Vendar pa si snežni oblaki sicer tak eksces privoščijo izjemno redko.

Nedolgo pred tem, namreč na 15. aprila prav taistega 1686. leta – na velikonočni ponedeljek –, se je zjutraj na mlakah ali lužah pojavil za dva prsta debel led. Nakar je v naslednji noči pritisnil nezaslišan mraz, ki je trajal tudi še naslednji dan – na 16. aprila – in je komaj kaj popustil: zaradi česar je odmrla in se pokvarila ne le večina

Velika škoda zaradi pomladne pozebe na sadnih in divjih drevesih.

na sadja, katerega drevje je bilo ravno v najboljšem cvetu, temveč tudi vinogradi, ja, celo žito na polju je bilo v nekaterih krajih hudo poškodovano, tudi vsa orehova drevesa so hudo pozebla, da so se čisto posušila in izgubila listje. Veliki bukovi gozdovi so bili prav tako zelo prizadeti. Večinoma so že kar veselo zeleneli, ampak so morali zavoljo tega neobičajnega mraza odložiti svojo pomladno obleko in si nadeti žalna oblačila: kajti posušili so se in počrneli. Kar je bilo potem videti prav žalostno in nič drugače, kot bi se bila prijazna vigred spremenila v neprijetno golo jesen, ja, celo v sovražno zimo, ki ne mara listja in rastja, ali kot da bi bila mladost leta pomotoma zamenjala oblačila z njegovo starostjo. Takim pomrznjenim gozdovom je bilo tako odvzeto upanje, da bi lahko v istem letu znova ozeleneli. Enako potem tudi drugi, ki si dotlej še niso upali na plano s svojim listjem, še dolgo časa niso hoteli pokazati nobenih listov; kakor da bi se bali, da bi se lahko takšnemu njihovemu okrasju zgodilo prav enako. Vendar pa so ti končno začeli zeleneti tako kot sicer. Zato so bili pozneje taki gozdovi videti čisto mešani, kakor da bi imeli nekakšne zelene in črne maroge. Zaradi te pozebe sadja in plodja se je pri revnih kmetih pojavila velika skrb, da bo huda lakota, ki so jo tedaj že trpeli, s tem postala še hujša, in vsakdo se je bal, da bosta imela srp in kosa malo dela.

Ostri vetrovi na Krasu.

Na omenjenem Krasu kakor tudi v Istri in njenih krajih zemlja sicer ne zmrzuje, ampak vseeno pa gredo tod vetrovi tako mrzlo in ostro, da človeku tako rekoč režejo skozi srce. Omeniti velja tudi, da v kranjskih nižinah in dolinah ter na visokih gorovjih vlada veliko hujši mraz kot na tistih hribih, ki imajo srednjo in majhno višino.

O vetru, ki piha na Kranjskem.

Sicer pa so vetrovi na Kranjskem vendarle dobri in zdravi, najsi ravno ne ostanejo dolgo stanovitni, temveč kmalu presedlajo in enkrat razpnejo vzhodno, drugič severno, enkrat južno in drugič zahodno krilo: kajti dežele vseeno ne napadajo preveč viharno, niti ne besnijo; samo na Krasu in na Pivki veter prav močno buči in divja, predvsem pozimi. Sicer se v tej deželi kakšenkrat tudi poleti pojavi viharen veter, kadar se bliža nevihta; kajti le-ta ima vselej za spremljevalca hud viharen veter, kot običajno tudi v drugih deželah vihar in nevihta nastopata skupaj v družbi. Razen tega pa se veter ob poletnem času ne premika prav močno. Pozimi pa je precej bolj vetrovno in v tem letnem času večinoma piha vzhodni veter, a ta neprekinjeno nekaj dni zapored, ampak vendarle ne prav silovito; pa je vseeno precej mrzel.

Kje in kdaj so najhujši viharji.

Jeseni pa nas bolj malo – in redko – obiskujejo vetrovi.

Jesensko in pomladansko vreme.

Pomlad mora trpeti najštevilnejše in najmočnejše vetrove – in pogumno poslušati, kako zavijajo. Pri tem pa se deželi Kranjski, pred mnogimi drugimi deželami, ne godi nič novega niti nič izjemnega; zlasti ker tudi v mnogih drugih krajih pomlad v marcu in aprilu pogosto vznemirjajo vetrovi.

Silen veter na Krasu.

Toda na Krasu in ob Pivki veter prav hudo divja; predvsem pozimi, ko vzhodni veter buči in besni s tako silo, da ne človek ne živina ne najdeta možnosti, da mu ubežita, kadar udari z vso silo in ravno s polnimi lici izpiha svojo jezo. To včasih traja dva, tri, štiri ali pet dni zapored, ali pa še dlje. Njegov viharni napad vrže ob tla moža in konja: zato mora tisti, ki naj ga ne vrže po tleh ali odtrga z mesta, kadar je veter prav nebrzdan, ostati doma. Ne odnaša samo listja z dreves, temveč tudi pesek in odtrgane kamne, ter žvižga tako močno, da človeka od tega ušesa bolijo.

O megli na Kranjskem, ki naj bi bila zelo nezdrava.

Na Gorenjskem je redko meglено, a zato pogosteje na Dolenjskem in Notranjskem. Toda okoli Ljubljane leže megla in se zgosti – jeseni in skozi vso zimo – tako močno, da kmalu eden drugega ne vidi.

Tako

Tako leži celo noč, približno tja do devete ali desete ali pa enajste ure dopoldne. In taka megla je zelo nezdrava, saj rada povzroča kašelj in katarje. Dasiravno gospod doctor Franciscus de Coppinis v latinskem spisu, ki ga nameravamo vključiti spodaj, meni, da takšna česta in gosta megla tem Ljubljančanom povzroča le malo škode na zdravju zaradi veliko ognja in dvigajočega se dima, s katerim da se zrak očisti. Kar je po mojem mnenju torej treba privzeti, da se zrak s takšno gosto meglo ne zastrupi tako zlepa in tudi ne more postati disponiran za strupena obolenja in nalezljive bolezni, ker ga pogosti dim pač korigira. Kar pa zadeva kašelj in katarje, domnevam, da taisti odlični medicus za njih pač ni hotel jamčiti.

Ki naj vseeno ne bi bila strupena.

Na nekaterih dolenjskih krajih pa leže megla prav tako precej močno, pogosto tudi celo poleti.

Slana na Kranjskem.

Kakor je pač slana hči megle in mraza, tako pride tudi na Kranjskem slana prav močno v jeseni, zlasti na Gorenjskem; saj Gorenjska druge predele z mrazom daleč prekaša. Tako da zgodaj zjutraj, kadar slana rano pade, stoji vse pobeljeno – kot belo pobarvana stena. In ker pogostokrat obleži tri dni zapored, naredi na ajdi *(Haden* se ji reče na Kranjskem*)*, če ta tedaj še stoji na polju, nepopisno veliko škodo. Posebej ker tudi kmalu zatem skali žito – in postane drago; zategadelj prebivalci pozdravijo ta bledi sok z zmajevanjem z glavo in zaskrbljenim pogledom in se jim ne zdi nič drugega kot bela žalna tančica njive. Kajti kadar slana ajdo (ali *Haden*) zadene še v cvetu, zaduši v njej vso moč, da bi rasla, celo tako, da si od nje ni mogoče obetati niti enega samega zrnca več, temveč je vse izgubljeno. Zavoljo tega se potem kmet močno praska po glavi in v nekaterih krajih zaradi tega nima več kruha jesti. Tako se zgodi kar pogosto in povzroči v deželi veliko stisko, kot se je zgodilo v letu 1685. Vendar pa slana vseeno ne zadene vse dežele naenkrat. Kadar pa se od časa do časa zgodi, da prekrije vso deželo, in sicer zgodaj, potem je beda in stiska podeželana neizgovorljiva in njegova škoda skorajda nevzdržna. Vendar pa slana – kot rečeno – ne prinese trpljenja vsem območjem dežele hkrati. Kajti običajno ostane zgoraj na hribih vse nedotaknjeno in v dobrem stanju, medtem ko spodaj v dolinah in nižinah slana prinaša zlo; dasiravno pa tudi občasno zgoraj v pogorju vse uniči, dolinam in nižinam pa prizanese. Namreč kadar megla leži v dolinah, tedaj pa slana ne povzroči nesreče, tako da je torej megla nekakšen ščit za slano hribov. Kajti v tistih krajih, kjer leži megla, tam obvaruje svoj kvartir pred slano.

Hitro povzroči draginjo.

V letu 1686, in sicer v nenadejanem času, namreč na 7. maja, je padla tako huda slana, da so doline povsem pomrznile in da sta od tega tako sadno drevo kot tudi vinska trta utrpela velikansko škodo.

Poškoduje drevesne plodove v maju.

Pri dežju Kranjska ne trpi nobene žeje; temveč jo ta pogosto blago napoji; tudi takrat, ko bi to najmanj pričakovali. Včasih ne uzremo sploh nobenega oblačka – in glej! že se kljub temu v hribih hitro dvigne megla, posebej v snežnem gorovju, in se potem nenadoma spremeni v ploho – in sicer običajno v hladno, od katere se namreč zrak ohladi. Pozimi se zgodi nasprotno. Kajti kadar v zimskem času dežuje, postane zrak prijetno topel. Takšna razlika prihaja od tega, ker gre poletni dež običajno s hladnim vetrom, zimski dež pa s toplim. In tako pride pogosto dež podnevi kar dvakrat, trikrat ali tudi štirikrat; posebej na Gorenjskem, pod snežnimi gorovji: kajti tam okoli si ne moremo biti nikoli za dve ali tri ure gotovi, da bo ostalo suho in brez dežja. Vendar pa se ne zdi, da bi bili vsi in vsakršni dnevi zato od zgoraj tako namočeni; kajti lahko mine tudi po osem ali pa celo štirinajst dni, da ne pade niti kapljica dežja. Tako nebo pač tepe tudi vso deželo s to mokro

Deževje na Kranjskem.

mokro – ali bolje rečeno suho – šibo včasih tako trdo, da suša traja precej dolgo časa, v veliko škodo tako žita kot tudi vina in sadja. Krivdo za to, da tako dolgo ne dežuje, dajem deloma mnogemu zvonjenju, ki verjetno odganja dež. Kajti kakor hitro se pojavi kakšen oblak, začnejo v vseh cerkvenih zvonikih zvoniti – iz strahu pred točo (ali neurjem), zato se oblaki potem razkropijo in razženejo.

Veliko zvonjenja preprečuje dež.

Sicer pa tudi poleti ne bo dolgo deževalo v enem kosu, temveč samo nenadno, hitro in kratko, tako da kmalu spet preneha. Toda jeseni se dež ponavadi nadaljuje več dni, zaradi česar potem vode močno narasejo.

Kadar v najbolj vročem poletju dežela dobi dež, takrat zapade na visoko gorovje sneg: kar je videti tako, kot bi ga prevlekel in pokril bel prt.

IV. poglavje.

O neurju na Kranjskem – o toči, bliskanju in grmenju.

Vsebina.

Iz gorskih jam prihaja veliko neurij. Škoda zaradi toče. Velikost padle toče. Kako daleč in široko gre pas. Hudo grmenje ob taki nevihti s točo. Vzrok za zvonjenje, kadar pada toča. Eksorciziranje **oblakov. Kmetje očitajo krivdo, če toča naredi škodo, župniku. Ogledniki oblakov in čuvaji toče v ahajskem mestu** Cleonae. **Kmetje menijo, da toča prihaja od čarovnic. Gospoda glavnega** authoris **visokorazumna sodba o tem. Nekaj primerov nenaravnih neurij. Riebenzahlovo delanje vremena. Da so čarovnice ustvarjalke neurja, tudi poganom ni bilo skrito.** Opitius **opisuje ustvarjalko neurja.** Remigius **poroča o delanju neurja. Kaj naj si mislimo o zvonjenju ob nastali nevihti. Hudiču je cerkveno zvonjenje sovražno.** Remigius **navaja dokaze, da zvonjenje ne prežene ali zlomi nevihte. Ki pa se ovržejo kot neveljavni. Na Koroškem in Štajerskem skušajo nevihto pregnati z arkebuzami. Vzrok za močno točo na Kranjskem. Kako se v snežnem gorovju dvigne nevihta in neurje s točo. O hudi uri na Kranjskem. Ko kar pogosto udari strela in veliko ljudi ubije.**

Veliko neurij prihaja iz gorskih jam.

Na Kranjskem sicer ne prihajajo vsa, a gotovo večina škodljivih neurij z visokega gorovja, zlasti s snežnih in drugih gora, ki imajo veliko višino. In tamkaj pogostokrat nastane iz mnogih jam in lukenj. Kajti prihaja sprva – kakor nekakšen dim – tam ven in se hitro zgosti v črn oblak: in ta kmalu zatem oddaja točo, strele in grom.

Poleti pogosto pada toča po dvakrat in celo trikrat v enem dnevu in s tem neredko nastane velika škoda; posebej kadar sodra ali toča

Škoda zaradi toče.

ča prihaja z neba zgolj sama s svojimi zrni ali kroglicami – brez vmešanih dežnih kapelj – in jo vodi močan veter: kajti tako ne potolče le poljščin, temveč tudi drevesne plodove vključno z vinskimi trtami – včasih tako hudo, da se trte spet razrastejo in ponovno rodijo grozdje šele v drugem ali pa celo tretjem letu zatem. Tudi krma prav tako propade. Kadar pa toča pride pomešana z velikim dežjem in nima močnega vetra za vodnika, tedaj ne nastane nobena posebna škoda.

Kako velika je pogosto le-ta.

Pogostokrat padajo zrna toče tako debela kot pest; sicer pa običajno tako debela kot lešnik ali fižol.

Kako daleč in široko gre pas.

Včasih gre pas na četrt milje ali pa le na polčetrt milje ali pa tudi samo za streljaj široko; dasiravno pa je včasih širok tudi pol milje, drugič pa gre spet kar celo miljo v širino. V dolžino pa gre pas včasih tri, štiri, pet ali celo šest milj in še naprej; dasiravno včasih tudi samo četrt milje. Pogosto dela čudne skoke in zadene zelo različno; kajti v enem kraju povzroči škodo, drugi pa jo odnese brez škode. Hočem reči – poškoduje začetek svojega pasu, švigne nato brez škode dalje – malo naprej pa ponovno naredi škodo. Pogosto povsem potolče dve, tri, štiri ali pet skupaj ležečih njiv: a ene, ki leži v sredi ali zraven, pa sploh ne rani; tako da se moramo temu zelo čuditi. Včasih ponovi udar v naslednjem letu na istem kraju, ki ga je prizadela že pred letom; useka celo dve ali tri leta zapovrstjo po istem kraju; dasiravno lahko pogosto tudi dvakrat, trikrat ali štirikrat v istem letu prizadene isto mesto.

Velika škoda zaradi toče.

Če torej toča potolče ozimno žito, namreč pšenico, rž in podobno; in zatem spet zatolče v tla jaro žito, kot so ajda, proso, fižol, grah, leča i.dr., potem pride ubogi kmečki človek v hudo stisko in bedno stanje. Kadar močno pada toča, vse postane belo od tega in zemlja je povsem prekrita. Včasih pade toča (ali sodra) za tri ali štiri prste na debelo in obleži do drugega dne. Kdajpakdaj toča pada tako hudo, silno in s tako močnim vetrom, da celo tudi najmočnejša drevesa takorekoč vsa zvita obležijo od vetra, ki piha v tako močnih sunkih in tako okrutno. Zgodi se tudi, da toča ubije, če gre pri tem tak vihar: kajti taisti opravlja takorekoč službo mojstra puškarja; strelja iz nabitih oblakov kakor iz topa – z zrni toče kot s številnimi majhnimi kroglami – med žito in med živino, in postreli oboje. Kakor se tudi krogle iz puške izstrelijo z močnim grmenjem in hrupom, se torej prav tako zgodi pri tem in pod tem obstreljevanjem s točo – en grom za drugim, tako močno in grozno, da se zemlja kar trese od tega; in se človek, ki to sliši, kar zgrozi. Zraven pa bliski svetijo tako močno in si sledijo tako pogosto, kot bi bilo vse v polnem ognju: zato si tujec, ki take hude ure doslej še ni poznal, ne predstavlja nič drugega, kakor da je prišel sodni dan.

Hudo grmenje pri tem.

Kranjska bi bržčas bila pravo jedro srečnih in rodovitnih dežel, kolikor ji ta toča ne bi njene sreče občutno zmanjševala: če izračunamo škodo, ki jo povzroča, je tako velika, da je običajno vsako leto uničena petina sadnih in drugih rastlin in s tem deželi izpade in se izgubi gotovo še precej več. Vendarle pa toča nikoli ne povzroči draginje v deželi – niti pri žitu niti pri vinu; ker gre udar vsa leta enako, vendar enkrat na ta, drugič na drug kraj. A tisti, ki ga prizadene, ta to dobro občuti, še posebej kmet, ki se trudi; tega to porine še globlje v tako revščino in stisko, da mora trpeti pomanjkanje kruha in da mora s svojci tolči revščino. V taki žalosti in jadu ga napaja upanje za drugo leto. Kolikor take revne vaščane potem v drugem in tretjem letu ponovno prizadene toča tako hudo in pogubno, da jim spet do tal potolče vse rastje in kašče stojijo prazne, tedaj jim pa stiska najprej res zraste čez glavo; potem morajo mleti skorjo

skorjo z dreves in delati iz tega kruh, ker nimajo več nobene zaloge žita, razen tistega, s katerim morajo varčno shajati in si pomagati do novega žita. Pri tem pa večini manjka račun; vtem ko že poprej pojedo ta ostanek žita, preden jim potem zraste novo. Kajti nalagajo se jim veliki davki, prispevki in druge dajatve. Zato je srečen tisti kmet, ki ima skozi vse leto dovolj samo ljubega kruha ali za najnujnejše potrebe. Vendar pa tako pomanjkanje kruha neredko spodbujajo tudi sami: vtem ko, kadar pride novo žito in jim gre dobro in še predobro, hitro pozabijo stisko, ki so jo trpeli, in so s svojimi slonokoščenimi mlini tem bolj neutrudni, čim manj so le-ti imeli mleti dotlej. Varčnosti ne pustijo, da bi prišla k mizi – zato morajo pozneje, ko je bilo vse naenkrat porabljeno, ljubo potrpežljivost sprejeti za družabnico pri mizi in v hiši.

Zakaj zvonijo – kadar pada toča – pri vseh cerkvah.

Preprosto ljudstvo meni, da tako točo ustvarijo samo čarovnice: zato začnejo zvoniti z vsemi zvonovi, kakor hitro opazijo, da prihaja nevihta. Kajti kadar se pojavi že en sam črn oblak, že zazvonijo z vsemi zvonovi. V ta namen morajo podnevi in ponoči mežnarji in zvonarji, ali pa včasih tudi ženske, otroci ali sluge v zvoniku pri zvonovih takorekoč držati stražo in paziti, da lahko, kakor hitro se začne bliskati in grmeti ali se nebo prekrije s črnimi oblaki, tamkaj že povlečejo vse zvonove.

Pri tem se oblaki eksorcizirajo.

Kadar pa se močno bliska in grom močno treska, bobni in žvenketa v oblakih, tedaj morajo duhovniki, pa naj bo dan ali noč, iti ven in se nemudoma postaviti pred cerkev na pokopališču; da bi tam eksorcizirali oblake. Ko bi to opustili, bi ne bili v svojih župniščih varni pred kmeti. Kot se potem neredko zgodi, da zato pridejo v nevarnost za telo in življenje. Saj tudi še ni dolgo, odkar se je to zares zgodilo. Kajti ko je v letu 1685 huda toča v neki fari močno udarila, so preprosti kmetje za to obdolžili župnika; zategadelj je moral ponoči zbežati, ker bi mu bili sicer precej trdo iztepli prah iz reverende. Sicer je posvetna oblast teiste kmete takoj prijela; toda najsi jih že strogo kaznuje za to, njihovega zmotnega prepričanja o tem jim vseeno ne more izbiti iz glave.

Kmetje očitajo krivdo župniku, če toča naredi škodo.

Za to pa so deloma duhovniki krivi sami – in jim je kar prav, da jih njihova lastna iznajdba doleti kot kazen. Kajti da bi se lahko tem bolje postavljali pri kmetih, se včasih hvalijo, da je bila s tem, da so nemudoma in naglo ukrepali z zaklinjanjem, pravočasno preprečena grozeča škoda zaradi toče. *Zagotovo!* (pravijo oni) *kolikor bi se le malo obotavljal in zamujal, pa če ne bi bil tako močno in silno* eksorciziral, *bi bila toča v moji fari vse potolkla; pa mi je to uspelo z veliko truda ravno še odvrniti.* Tako bahanje pa kmet vzame resno in za resnično. Če pa potem enkrat toča naredi škodo v njegovi fari, potem pač preprosti kmetje iz tega potegnejo takle sklep in pravijo: *Hej! Če je duhovnik tistikrat lahko odvrnil točo – zakaj pa tokrat ne? Zakaj pa tega zdaj ni tudi storil?* Nakar mu potem nameravajo izbiti lenobo in zamudnost, ki jo domnevajo v njegovi častni obleki, in potem mora on, če naj take grobe misli ne prerastejo zares v grobo obračunavanje, najvarnejše sredstvo, da bi ušel taki hudi uri, ki mu visi nad glavo in kožo, poiskati v hitrih bedrih; ker bi se sicer njihova groba nespamet in nerazumna jeza maščevala nad njegovo domišljavo nemarnostjo in malomarnostjo in bi mu hotela jasno pokazati, da se v bodoče z eksorcizmom ne sme več tako dolgo obotavljati, ali da naj ne uporablja več nobenega tako hladnega niti neučinkovitega vremenskega blagoslova in zarotovanja.

Ogledniki oblakov in čuvaji toče v ahajskem mestu Cleonae.

Tako bi bilo za mnoge kmete, če bi živeli pred časi Senecae, dobro stanovati v mestu Cleonae in biti tamkajšnji meščani; ker je v tem delu njihov način deloma podoben navadam tega istega mesta. Kajti Seneca

Seneca piše: Cleonis fuisse publicè praepositos χαλαζοφύλακασ speculatores futurae grandinis. Da so bili v Cleonis (Cleonae pa je bilo mesto v Ahaji) *nastavljeni javni čuvaji, ki so morali paziti na točo in gledati, ali prihaja neurje*. Če so tile čuvaji toče dali znak, da je toča že tu, potem so žrtvovali, kar je pač kdo imel – bodisi jagnje bodisi mlado kokoš bodisi kri iz svojega prsta, v katerega so se urezali –, da bi s tem odvrnili točo, da jim ne bi uničila polj. Če pa je toča vseeno povzročila škodo, so tiste, ki jim je bilo ukazano bdenje in nadzor nad točo, postavili pred sodišče in jih kaznovali za to, ker so njihovi vinogradi in njive utrpeli škodo zaradi toče; in so morali tako ti ubogi pazniki toče prevzeti vso krivdo.(a) Tako Clemens Alexandrinus omenja, da so bili takšni odrejeni ogledniki oblakov sami dolžni s svojim zaklinjanjem in žrtvovanjem pomiriti jezo bogov, in da so morali potem, če je glavni udar vseeno povzročil škodo na polju, le-to poplačati(b), namreč kakor da bi jo bili spregledali zaradi svoje malomarne zamudnosti ali da bi toče ne bili zaklinjali dovolj močno.

Kmetje točo vselej pripisujejo čarovnicam.

Toda ti kranjski vaščani pretežno zato tako zelo pritiskajo na svojega duhovnika in zato od njega zahtevajo, da se mora tako pravočasno pripraviti z eksorcizmom in vremenskim blagoslovom, ker prav trdno verjamejo, da prihaja toča ali sodra samo in edinole od hudiča in čarovnic.

Gospoda glavnega authoris visokorazumna sodba o tem.

Sicer hudičevke med mučenjem priznajo, da so na ta ali oni dan naredile točo, ampak jaz* tega sam ne morem verjeti; temveč menim, da gre Satan, kadar vidi, da bo toča ali huda ura prišla na naraven način, tja k svojim služabnicam – čarovnicam ali hudičevkam – in jim ukaže, naj naredijo to ali ono, in jim pri tem zagotavlja, da bo zaradi tega potem prišla toča. Tako naredi čarovnica tisto, kar ji je bilo ukazano, v praznovernem domišljanju, da njenemu uroku ali zakletvi in čarovniškemu slepilu potem sledi toča. Kar pa ji hudič tako umišlja – namreč da naj da bi ceremonije in čarovne besede, ki se jih nauči od njega, učinkovale tako močno – samo zato, da bi jo lahko pripravil do tega, da bi vložila v to svojo voljo, in s tem BOGA, Gospoda še toliko bolj jezila in žalila.

Vendar pa ne nasprotujem domnevi, da BOG Vsemogočni včasih morebiti dopusti, da se s hudičem in njegovimi pomagači, coprnicami in coprniki, nam za kazen na nenaraven način zbudi huda ura s točo in grmenjem. Kajti to je glede na nekatere gotove danosti nesporno.

****

Nekaj primerov nenaravnih neurij.

[Le-teh bomo takoj vključili kar nekaj. Pater Balbinus iz Družbe Jezusove pripoveduje v svojih Collectaneis Historicis iz soglasnega mnenja prebivalcev v bližini češke gore Podhora, ali Podhorstein, da se v tem gorovju nahaja duh, katerega se ljudje, kadar je jezen, prav zelo bojijo; ker potem vse obrne na glavo in nenadoma zbudi plohe, točo, blisk in strelo ob sicer svetlem jasnem vremenu.(c)

Riebenzahlovo delanje vremena.

Tako tudi Schickfusius v svoji Šlezijski kroniki pritrjuje izkušeni sodbi, da v šlezijskem in češkem gorovju Krkonoši biva duh, ki ga običajno imenujejo *Riebenzahl* ali *Repoštev* in se pojavlja zdaj v eni, zdaj v drugi podobi; če pa se mu posmehujejo ali se norčujejo iz njega ali ga celo želijo videti, se predstavi v kaki privzeti podobi, ali pa tedaj tudi ob vedrem nebu vzbudi strahotno grmenje in bliskanje, točo, dež, sneg in pozebo.(d)

Tako se torej – po temle poročilu teiste kronike – toliko bolj verjame, kar omenja sicer v veri in

(a) Seneca, lib. 4. Natural. Quaestion. c. 7.

(b) Vid. Clemens Alexandrin. l. 6, Strom.

(c) P. Balbinus lib. 3. Collectaneor. Histor. Regni Bohem. c. 15. fol. 184.

(d) Schickfuß v četrti knjigi Šlezijske kronike, Cap. 3. list 12.

religiji nepravi šlezijski plemič Caspar Schwenckfeld, namreč da se je pred leti nekaj praznovernih rudarjev odpravilo na goro Ober-Abendburg nad Flintzbergom v Krkonoših v določenem upanju in pričakovanju, da bodo tamkaj izkopali velike zaklade; ko pa so prišli na ta kraj, začrtali svoje kroge in se spravili k delu, se je prikazal neblagoslovljeni varuh zaklada – Repoštev –, toda s tako strahovitim, več dni trajajočim neurjem, ki sta mu potem sledila sneg in hud mraz, da so se zato razkropili in jo komaj odnesli z življenjem; a vseeno so nekateri dobili hude ozebline na nogah; in to da je bil njihov izplen.(a)

Da so čarovnice ustvarjalke neurja, tudi poganom ni bilo skrito.

Da pa satan počne take stvari tudi s starimi coprnicami, one pa z njim, o tem je prav tako malo dvomiti in je bilo znano že poganom. Tibullus, latinski poet, pri čarovnici med drugimi veščinami slavi to, da lahko naredi tako lepo vreme kot tudi neurje, v tem svojem dvovrstičnem verzu:

Cum libet, haec tristi depellit nubila coelo:
Cum libet, aestivo provocat Orbe nives.(b)

Enako izpričuje Lucanus v tehle verzih:

Torpuit & praeceps audito cermine mundus,
Axibus & rapidis impulsos Jupiter urgens
Miratur non ire polos; tunc omnia complent
Imbribus, & calido producunt nubila Phoebo,
Et tonat ignaro coelum Jove & c. --

Hudičevke pa si tudi nekaj domišljajo, ker lahko zbujajo neurja, kakor da bi bil njihov gospodar, mojster za vse, iz njih s tem naredil velike umetnice in čudodelnice in bi jim bil podvrgel vse elemente, ja, celo vso naravo. Zato se pri Seneki tista vrla žena, ki je bila družbenica tega lepega ceha, dela tako veliko in govori:

Mare, terra, coelum, servit mihi.
Nox media solem vidit, & noctem dies,
Nihilque leges ad meos cantus tenet.(c)

Kako gloriira ona odlična čarovnica, Neapolitanka Canidia, s svojo umetnostjo pri Horaciju!

Deripere Lunam vocibus possum meis,
Possum crematos excitare mortuos,
Desider Ique, temperare poculum.(d)

Lepo predstavo takšnega nelepega in prekletega početja je naslikal najsrečnejši in najslavnejši med nemškimi poeti, Opitz, v svoji Schäferey von den Nymphen Hercynie: ko prvič vpelje tako čarovniško sestro z njenimi coprniškimi ceremonijami in širokoustnim bahanjem, nato opisuje njene kretnje in čarovne rituale, na koncu pa prav čedno opiše, kako vse to početje zaključi z neurjem, ki ga ustvari s svojim zaklinjanjem. Ker so – četudi bo to tudi tukaj kmalu naslikano – tam vseeno odlično prikazane običajne ceremonije čarovniških zaklinjanj, naj tukajle o tem spregovori njegovo samolastno ponosno pero:

Opitius opisuje ustvarjalko neurja.

Ko sva se (piše on) znašla med" ločnico dveh gričev, kamor sva se" prebila naravnost skozi grmovje" in rastje, sva za brezami in hrasti" uzrla zelen travnik, na katerem je" z nekega drugega kraja prihajala," skorajda lezla, stara žena s sivo" glavo, tresočo hojo, ukrivljenim" hrbtom in košaro na njem. Poma-" hala sva si in neopaženo legla v gr-" movje, da bi izvedela, kaj bo vrla" ženica dobrega naredila. Prišla je" že skoraj do sredine, do razpotja" dveh ozkih stez, tam pa je odvrgla" svoje zakrpane cunje, dvignila" svoje mršave roke in začela z zve-" nečim glasom klicati takole: itn. "

Saj vendar prav za vse,
kar svet v valeh morja,
na zemlji, v zraku ima,
le moj ukaz velja.

Glej,

(a) **Caspar Schwenckfeld vom Hirschbergischem Warmem Bade, v 4tem delu.**

(b) Tibullus Eleg. 2

(c) Seneca Tragicus Hercul. Oet. V. 405.

(d) Horatius Od. ult.

Glej, zvezde se potijo,
in mesec je obstal
zapрežen pred kočijo,
in sever svoj vihar
mi položi k nogam,
poletje siplje sneg
in kamor stopim sam,
zbor mrtvih mi sledi.
Če rečem, odvršijo
mogočni hrasti proč
in reke obstojijo,
skalovje se pogrezne,
setev ne dozori,
doline zakipijo
in kača se levi itn…

Potem ko je tole še naprej opisoval v maniri in na način starih latinskih poetov, nato v nevezanem govoru nadaljuje takole.

„ Bližč neba – sonce, ki je, kakor „ sva lahko prepoznala po najinih „ sencah, privedlo dan že čez polo- „ vico, je od strahu skorajda pre- „ bledelo; nobenih krilatih ptic se „ ni slišalo peti; nič se ni ganilo, ra- „ zen trepeta dreves; in midva sama „ sva dvomila, kaj bi bilo varneje – „ zbežati ali ostati? Ona je sezula le- „ vi čevelj, dala ruto čez glavo, se „ dvakrat obrnila na jutranjo stran „ in dvakrat na večerno stran; nato „ je s srpom skopala luknjo v zem- „ ljo; potem pa je naredila krog „ okoli sebe; nato je tudi mrmrala „ to in ono, česar nisva mogla razu- „ meti. Zatem je vzela iz svoje ko- „ šare najrazličnejša zelišča, ki jih „ je najbrž nabrala z levo roko ob „ polni luni in pred sončnim vzho- „ dom, ob določenih letnih časih; „ zraven je dala več kamenčkov, pa „ tudi kosti mrtvih, in s palico vse „ skupaj premešala. Potem je to po- „ ložila na brinov les in sporiš, zra- „ ven je bilo še nerabljeno žveplo in „ kadilo, in to prižgala; in kakor je „ plamen planil pokonci, je izrekla „ (določene) besede itn. (ki jih bo- „ mo tukaj izpustili, ker ne zadeva- „ jo nevihte, temveč čarovniško „ zanetenje ljubezni.)

„ Potem ko je bilo vse pogorelo, „ je segla na zemljo, vrgla pepel „ trikrat čez glavo, ne da bi pogle- „ dala nazaj, in začela kot prvič mrmrati s zlomljenimi besedami. ” Komaj je dobro začela metati iz ” ust strahotna zarotovanja, se je ” zbudila huda ura s točo in grme- ” njem: ”

In luč bila je noč,
nebo v nebesni dalji
se steklo je v temo,
oblaki so se vžgali
in odhiteli proč,
nič videlo se ni,
le kdaj za hip, ko grom
svet s strelo zaslepi,
in silna moč vetrov,
ki so v temo vršali,
je tolkla gozd in breg
in hribi so ječali.
Kot morje bil je zrak,
čez drevje – divja noč,
pekla kraljestvo zlo
je razmahnilo moč:

in česar od strahu še sedaj ne mo- ” rem povedati itn.(a) ”

Kar ta navaja na poetski način, ne kot čisto resničen pripetljaj, temveč kot nekako predstavo o načinu, ki se ga poslužujejo čarovnice, pa se vseeno mnogokrat prav zares tako dogaja. Sploh ker to potrjujejo Sprengerus pa Binsfeld pa tudi mnogi vidni pravni učenjaki, kot Damhauderus, Remigius, Gotofredus, Bartolus, Baldus, Salycetus in drugi, izrecno pa je potrjeno tudi v Corpore Juris.(b)

Remigius poroča o ustvarjanju hudega vremena.

Zlasti pripoveduje zdaj že omenjeni Remigius, nekoč vojvode lotarinškega tajni svetnik, da je že več kot dvesto oseb, ki so bile ob njegovi session zaradi čarovništva obsojene na grmado, čisto prostovoljno izpovedalo, da so se z drugimi svoje baže ob gotovih in določenih dneh pogosto zbirale na bregu jezera ali potočka, in sicer večinoma takega, kamor ne zahaja veliko ljudi. Tamkaj jim je hudič podal šibo (ali palico), s katero so toliko časa tolkle ali udrihale po vodi, da so izgnale kup sopare in meglice, s katero so se potem same

Dd ij dvignile

(a) Opitius v Schäferey von der Nymphen Hercynie.

(b) In l. 4. C. de Malefic.

dvignile v višave; tisto pa, kar so razburkale s šibami, se je zgostilo v gost temen oblak, ki so ga, potem ko so se skupaj s hudičem ovile vanj, gnale naprej, kamor jim je bilo všeč in jim je ugajalo, na koncu pa je mnogo toče padlo na zemljo in jo stolklo.

Dve coprnici po imenu Salome in Dominica Zabella sta poleg tega povedali, da sta, preden sta tolkli po vodi in jo burkali, poprej ponavadi vanjo vrgli lončeno skodelo ali lonec, v katerega je prej satan dal nekaj, kar jima je bilo neznano, četudi sta ves čas gledali. Ali pa sta v vodo metali tudi kamne v taki velikosti, v kakršni sta si želeli, da naj bi padala zrna toče.

Decker Maygeth, takšna ustvarjalka toče in neurja, mu je priznala, da je nekaj modrih luči, ki ji jih je bil dal hudič, tako dolgo držala pod sabo nad jezerom Fontersgrube, da je padlo vanj dovolj kapelj; zatem je v jezero stresla in raztrosila tudi nekakšen pripravljen prašek; končno pa je zelo pogosto in mnogokrat tolkla po vodi s črnimi šibami, ki jih je njej in njenim pajdašinjam podaril satan, pri tem pa je tudi ponavljala določene in nenavadne kletve in čarovne besede, nakar se je zrak kmalu stemnil, na koncu pa je streslo močan dež in točo čez tisti predel, ki so ga one za to določile, kadar jim sicer ni nič tega preprečilo.

Jana Oberta, ena teh hudih čarovniških sester, in druge njene sojetnice so poročale, da se jim to nikakor ni sanjalo, temveč da so to videle njihove lastne in budne oči, da je strašno velika množica njihove sodrge čudežno hitro – ja, hitreje kot puščica in veter – brzela sem in tja skozi oblake, ustvarjene na zgoraj opisani način; nič drugače kot če denimo letijo žareče iskre skozi gost dim; medtem pa so slišale, kako grozljivo in nečloveško je vse pokalo in grmelo okoli njih.

Neka druga coprnica, namreč Alexia Grand Janna, pa je rekla, da je, ko jo je takorekoč prav tako nosilo po oblakih in je tako leteča prišla približno na kraj, kjer je uzrla nekega moža iz svojega zaselka – bil je to namreč Johannes Vehon, ki je takrat na pašniku pasel konje –, nenadoma pristopil k njej črn in zelo velik mož in jo skorajda kar uslužno in ustrežljivo vprašal, ali je med njimi kakšna, ki bi temu istemu kmetu hotela zlo? On bi namreč že imel pri roki sredstva za maščevanje nad njim. Nakar je ona odgovorila – Da, da mu je čisto sovražna, ker je nekoč njenega edinega sina zato, ker je pustil, da so se na njegovih travnikih pasli konji, pretepel skoraj do smrti –, pa je odvrnil: *Ej! kar privoli v to; potem bom pa zdaj tako naredil, da tega ne bo več storil zastonj in nekaznovano*. Takoj zatem in komaj da je bil tako rekel, se je dvignil tako silno in tako visoko, da tudi najostrejše oko ni moglo videti tako visoko, in vrgel gromsko strelo z močnim ognjenim plamenom iz višav dol na konje na paši, s čimer je dva od njih podrl na tla, tako da je kmet, ki je to gledal in stal komaj trideset korakov stran, od samega strahu začel trepetati; kot je sam pozneje izpovedal.(a)

In takšnih primerov bomo našli še več v velikem številu, tako pri tem kot tudi pri drugih piscih. Iz tega je potem sklepati, da se seveda s takšnim copranjem včasih lahko ustvari vihar, toča, bliskanje, grmenje in ploha; vendar obenem tudi to, da bi zato, ker coprnice tega ne počno z lastnimi močmi, temveč z močmi zlega duha, in ne delajo nič drugega, kot da si take reči samo želijo ali po njih hrepenijo in jih odobravajo, lahko sklepali, da njim na ljubo ne naredi prav pogosto hude ure; da pa jim pogosto tako umišlja, namreč da jim, ker vidi, da bodo naravni vzroki v istem času tako ali tako ustvarili hudo uro, dopove, da jo lahko napravijo one z njegovo pomočjo

(a) Nicol. Remigius lib. I. Daemonolatriae c. 25. p. m. 147. seq.

pomočjo in močjo, če le privolijo v to. Ko jim namreč – četudi BOG tega, da bi napravil hudo uro, ne dovoli niti njemu, temveč le naravi sami – naloži, naj to opravijo s svojimi dvigajočimi se žveplovimi hlapi, pa jim vendar na tak ali drugačen način že zgolj skozi njihovo takšno zlobno željo, voljo in pristanek nalaga novo smrtno krivdo in jih z novim vzrokom za pogubljenje še toliko tesneje veže nase. Kajti da bi vladanje ali dispozicijo nad točo in hudo uro prepustili samovolji zlega duha in da bi verjeli, da naj bi bila vsa toča ali pa samo tista, ki je debela, to je velika in za zrnje škodljiva, delo in posel satana in njegovih kreatur – čarovnic –, kot bi sicer radi imeli naši preprosti kmetje, nam prepoveduje tako pravi razum kot tudi Božje pismo samo: vendar pa tudi samo Sveto pismo s primerom v Jobovi knjigi priča, da BOG hudiču in njegovim pajdašem včasih že dopusti, da z narejeno nevihto naredijo nesrečo. A to se vendarle, v primerjavi z naravno hudo uro s točo, zgodi le redko. Kajti če bi Bog po maščevalnem žaru svoje pravičnosti satanu hotel odrediti hudo uro tako pogosto, kakor pogosto si mi to zaslužimo, bi nam morale gromske strele leteti okrog ušes vsak dan, nebo pa bi moralo skorajda vsak trenutek metati dol svoje bliske.]

Duhovnikom jaz* prepuščam, naj dostojanstveno opravljajo svoje eksorciziranje in molitev na pokopališču (britofu ali Božji njivi): kajti molitev je vselej in povsod dobra. Vendar pa bi se lahko opravila prav tako doma v hiši ali pa v cerkvi. Kakor si tudi nihče ne bo upal zanikati, da ima splošna cerkvena molitev pri javni službi božji še večji poudarek.

Kaj naj si po sodbi gospoda glavnega authoris mislimo o zvonjenju ob nastali nevihti.

Zvonjenje z zvonovi pa se mi zdi naravno in koristno; daje namreč močan zven, prodira silno daleč in visoko skozi zrak, torej tudi premika in razkosava oblake in jih razganja. Kar je mogoče razvideti med drugim iz tega, da se včasih, kadar zvonovi visijo v visokih zvonikih, njihov mili zven sliši kar tri milje daleč.(†)

****

[Sicer pa bi dobri kmetje na Kranjskem, če bi bili študirali, lahko posegli po tem, kar izpričuje prej omenjeni Remigius, in ugovarjali temu, da ima zvonjenje velik učinek na razkosavanje oblakov; to je nasprotno šteti za koristno zgolj zato, da se prestraši hudiča in čarovnice in da se morajo le-ti umakniti s svojo hudo uro. Kajti Remigius piše, da je hudič zvonovom sovražen, ker se ljudi z njimi spodbuja k molitvi in pobožnosti; zategadelj se, kadar vlečejo zvonove, zelo razsrdi in čarovnicam nejevoljno sporoči, da se mu njegovega začetega posla že ne bo preprečevalo z laježem takšnih steklih psov.

Hudič je cerkvenemu zvonjenju sovražen.

To podkrepljuje ta avtor s sodno izpovedbo neke ženske, imenovane Cathrin Pigeon, ki je bila zavoljo čarovništva zaprta v ječo in s sodbo in pravico obsojena na grmado; enako pa tudi z enoglasnim priznanjem mnogih drugih v ječo zaprtih čarovnic, ki so vse po vrsti govorile, da jim je iz pogostih izkušenj nedvomno znano, da hudič zvonjenje prav zares sovraži in da ga zaboli v srce.

Večkrat omenjeni Remigius razume to tudi kot zadosten dokaz za gotovost o tem, da se neredko sliši, kako je hudo vreme ubilo koga, ki je zvonil zvonove, medtem ko toisto tedaj ni huje ogrozilo nobenih drugih ljudi. In k temu še pristavi, da so še nekatere druge coprnice – posebej pastirica Hennel in Johanna Oberts pa še nekaj drugih – rekle, da je zvonjenje zvonov zastonj in zaman, če se ne zgodi pravočasno, namreč preden potem oblak pride do zemljišča, ki leži okoli

(†) To vem jaz, E. Fr., iz lastnih izkušenj, ker sem cesarskega mesta Lübecka zvonjenje zvonov nekoč na potovanju slišal čisto blizu Ratzeburga, torej tri milje daleč. Kajti stolpi so prav visoki, vmes pa ni nobenih hribov, temveč samo gozdovi, čez katere pa zven neovirano potuje, ker zveni navzdol s precej višjega kraja.

vasi. Čemur pa ugovarja s temile prav krščanskimi besedami: *Sicer je treba prehiteti kaznovalno roko Božjo in je zato primerno pohvaliti urnost pri tem; vendar pa vseeno zato ni prepozna* (ali nekoristna*) molitev, katera se obrne na Boga sredi besneče hude ure, ko se že povsod lomijo opeke s streh in letijo naokoli. Kajti njemu je prav tako lahko odvrniti pričujoče zlo kot obstoječe ali bližajoče se itn. Zategadelj je to samo kriva izpovedba hudičevk, ki so si jo izmislili njih učitelji* (namreč zli duhovi) *z namenom, da bi ljudem s tem odvzeli vse upanje in obete božje pomoči, ko vsenaokrog nastopi stiska.* Feuxen Eugel *je dodala, da zvonjenje ali plat zvona pač prav nič ne koristi, če se enega od takih zvonov, ko se ga posveti, imenuje duhovnikovo ali župnikovo priležnico* (ali farško kurbo), *kar pa se mi zdi smešno in nesmiselno. In četudi nekateri mlajši pisci zanikajo, da imajo hudiči v zraku toliko moči, da bi lahko zbudili točo in takšne grozotne reči, pa so vendarle soglasni v tem, da zlim duhovom včasih Bog dopusti veliko nenavadnega, tudi to, da izigravajo svoje prepire in spletke; počno tudi mnogo reči, ki presegajo našo pamet in razum itn. Kadar trobenta naznani, da se približuje sovražnik, tega ne smemo kar zavreči in tudi ne domnevati, da bo v takšnem zvenu in bojevitih zvokih tudi lenobni in počasni zaspanec našel zaščito zoper sovražni napad. Kajti s tem kličemo k puškam samo bojevnike, da si obrišejo spanec iz oči, da naj bodo budni, predramljeni in čuječi ter da naj sveži in srčni postorijo, kar sicer še pristoji pravim vojakom.*

Vse to, kar pravi Remigius, radi verjamemo; kajti ne zdi se neverjetno, da satan ne bi sovražil zgolj same službe božje, temveč tudi vse, kar jo podpira in ljudi k njej spodbuja ali jih spominja nanjo; zaradi česar se mu nedvomno upirajo vsa tista znamenja, ki nas opogumljajo k temu, torej tudi zvonjenje z zvonovi. Enako kot se Turek ne boji samo rimsko-cesarskega bojnega meča in bliskavih izstrelkov, temveč tudi cesarske vojaške trobente; četudi ga ne potolče ta, temveč ono. Dasiravno pa iz tega ne gre domnevati, da hudo vreme zato pobije toliko zvonarjev ali tistih, ki zvonijo, ker hudič tako sovraži zvonjenje zvonov. Kajti iz enakega vzroka bi namreč morali biti še prej ubiti sami duhovniki, saj tisti, ki opravljajo službo božjo, še bolj škodijo vladavini satana kot pa tisti, ki z zvonom ljudi samo kličejo k službi božji. Toda če bi temu bilo tako, da bi strela pogosteje udarila v tistega, ki zvoni, in ga ubila pogosteje kot druge ljudi (o tem gre vseeno zelo dvomiti), bi do tega bolj verjetno bržčas prišlo zato, ker se nahajajo v višini; ker je mnogo krajev, kjer zvonov ne vlečejo ali poganjajo spodaj, temveč zgoraj v zvoniku, v visoke stolpe, pa tudi v gradove, pa strela laže udari kakor v nizke stavbe. Dasiravno pa strela bržkone ubije mnoge zvonarje in mežnarje tudi zato, ker so nepazljivi; saj bi jih njihova služba vendar morala spominjati na to, da morajo biti pred drugimi ljudmi brumni in pobožni, ker pogosteje kot drugi – pač z namenom zvonjenja – obiskujejo hišo pobožnosti, namreč cerkev, ali pa morajo na tistih zvonikih, ki so posvečeni Bogu in cerkvi, trobiti duhovne pesmi; pa vseeno iz prav istih ust spravijo marsikatero grdo kletev, s čimer bolj podpihujejo ogenj Božje jeze v maščevanje in kazen, kakor pa ga (kar zadeva njihovo osebo) gasijo s svojim troblje-njem na trobente.(††) Sicer pa BOG naš GOSPOD satanu bržčas ne bo kmalu dopustil, da s strelo ubije zvonarja

(††) Spomnim se, da se je v nekem mestu bližala huda ura; zategadelj je zvonar, ki je bil ženin in je ravno sedel pri nevesti, iz nejevolje, da mora zdaj vstati od neveste in se povzpeti v zvonik, ki je bil kar visok, šel tja s kletvami. Ko je bil potem zgoraj in komaj je zatrobil prve besede spokorne pesmi Usmili se me, Gospod moj Bog, je nenadoma priletela strela in mu izbila trobento izpred ust, da je padla z zvonika na ulico, ki je vodila tam mimo; njega samega pa je v trenutku ubila.

zvonarja zavoljo zvonjenja; temveč je ta nasprotno pri tem svojem tako dobrem poklicu toliko varnejši in se lahko toliko bolj zanaša na božjo zaščito. Medtem pa, kot smo omenjali, radi verjamemo, kar pravi Remigius, da satan sovraži zvonjenje cerkvenih zvonov iz vzrokov, o katerih smo poprej poročali.

Remigius navaja dokaze, da zvonjenje ne prežene ali zlomi nevihte.

Toda s tistim, kar na koncu obesi zraven, pa se ne moremo strinjati.

Sunt &, qui, campanas pulsandi, ingruentibus tempestatibus, morem ambitiosiùs defendentes, addant, & vim illis inesse, dissipandi aëris, dispergendarumque nubium ex sonitus sui immanitate, & vehementia, quasi si illud non succedat, hoc ei, ceu subsidium aliquod, accedere conveniat, ac non aliae res, uti sunt tormenta bellica, longè potentiùs, si expediat, id praestent, atque efficiant. Quanquam, & hoc à nonnullis usurpari, audio; verùm conatu utique irrito atque inutili. Quî enim satis validè concutere queat rem, tam multâ intercapedine dissitam, tam vasto atque denso corpore praeditam, quam nec inclusa tonitrua fragore, nec eluctantia fulmina jaculatione, nec flagrantia fulgura commotione suâ dissolvere, ac dispergare valeant? Et ut sit dispergendi facultas, quò quaeso ruinae jam foetarum grandine nubium? Nam certè dissipatio fragmenta habet, ac κλάσματα quae necesse sit, momento in ea, in quae incumbunt, loca praecipitia ferri, ac ruere. Perinde igitur hoc esse exstimaverim, quasi qui olim (ut refert Plinius) popysmis fulgetras, Jovem iratum deleinituri, adorabant: Aut illud, quod est in proverbio: Vespa cicadae obstrepens, Catulus leonem allatrans.(a)

V zdaj povedanih vrsticah zavrže razlago, da se iz takega vzroka ob hudi uri pusti zvoniti zvonove, zato da se s tem ločijo zrak in oblaki in da bi se s tem pregnalo neurje; ker je to mogoče, če bi res kakorkoli pomagalo, mnogo bolje in učinkoviteje doseči s streli iz vojaškega orožja; a bi to v ta namen vendarle tudi zaman izstreljevali, ker je pač tako reč, ki je tako oddaljena in ima vrhu tega tako veliko in debelo telo kot hladni oblaki s točo, na ta način precej teže razbiti kot pa s treskanjem v njih ujetega groma, strel in bliskov; a ti s svojim tako silnim gibanjem oblakov vseeno tudi ne morejo niti razklati niti razgnati. A tudi če bi imeli moč, da bi to sprožili, kam pa bi potem šli ti toče polni oblaki? Razpršitev potem vseeno pusti kose in drobce, ki morajo nato pač nujno nenadoma pasti dol na tiste kraje in mesta, katerim so lebdeli nad glavo. Zato tega sredstva noče imeti za učinkovitejše od tistega, ko so nekoč pogani skušali pomiriti svojega pobesnelega Jupitra in so se mu dobrikali, mu božali in crkljali blisk; ali kot če bi kužek lajal na leva.

Toda s tem dokaznim govorom Remigii ni niti potrjeno niti zadosti izkazano, da ne zvonovi ne topovi ne ločijo oblakov in nevihti ne zlomijo njene moči; kajti oboje imamo iz vsakdanjih izkušenj na mnogih krajih.

Ki pa se ovržejo kot neveljavna.

Da vojaški topovi ali močni streli iz mušket proti temu nimajo nobenega učinka, je zmotno. Močno streljanje s topovi je včasih ob mirnem vremenu v neki meri mogoče občutiti veliko nemških milj daleč; zakaj naj torej ne bi moglo doseči oblakov in jih končno zlomiti? Bliski in strele že tako odpirajo oblake ali jih bolje rečeno trgajo, potem ko so to sprožili razvneti žveplovi hlapi. Ker pa se to dogaja z veliko silovitostjo in močjo, padajo izgnane gromske strele in zrna toče toliko bolj silovito in hudo dol na tla. Zatorej je spet zmotno tudi to, da naj bi bliskanje in grmenje ne ločevala oblakov. Od grmenja topov in od zvena zvonov pa se nevihtni oblaki ne razcepijo tako hitro in nenadno, temveč se postopoma razdelijo in razredčijo (raretacirajo) in s tem razidejo. Nato potem tudi preneha močno součinkovanje udarov groma in toče, ker oblak, ko njegova prejšnja hladna odebelitev ne utesnjuje več tako močno nabreklih žveplenih hlapov, ne more več s tako strahovito silo metati iz sebe niti bliska in strele niti toče.

Iz tega pa ne sledi, da bodo, kadar bi se oblak s točo zaradi plati zvona že razdelil, na tak ali drugačen način kljub vsemu padali navzdol drobci in zrna toče. Kajti z

(a) Remigius lib. I. Daemonolatriae c. 26.

nastajanjem toče to nima nobene takšne zveze, kot si je domišljal Remigius, namreč da naj bi se le-ta po svojem nastanku lahko še nekaj časa zadrževala v svoji materi, mrzlem oblaku. Kajti ker ti isti oblaki niso nič drugega kot mrzla vodna ali vlažna meglica, bi zrno toče tako ali tako, četudi oblak ne bi bil že ločen, moralo zavoljo svoje velike teže takojci pasti dol. Temveč se toča, ki ni nič drugega kot zmrznjena vodna kaplja ali košček ledu, oblikuje med padanjem, ko mora iti taka vodna kaplja skozi oster mraz zračnih mas in se v trenutku strdi. Zato če oblak razredčimo ali razkosamo, v njem ne more nastati toča. Poleg tega je mogoče tudi materijo toče, namreč vodno vlago, skupaj z oblakom in v njem z močnim zvenom ali pokom premakniti drugam; ker lahko razkosanje oblaka in njegovo razredčenje tam zgoraj prav zlahka zbudi takšen veter, ki nato prežene mrzli deževni in vodni oblak iz naše okolice in ga premakne drugam.

Če pa se recimo zgoraj še zadržujejo zrna toče in bi morala po razkosanju oblaka pasti dol, vendar – potem ko oblak ni več tako gost, temveč vsepovsod subtilnejši ali rahlejši, če ni mestoma celo šel narazen – ne more več priti do tako hudega in trdega udara, kakršnega bi bil dal oblak od sebe poprej, pred svojim razkosanjem s pomočjo nasilnega prebitja. Potemtakem lahko tako plat zvona kot tudi streljanje kljub prej povedanim ugovorom, ki jih navaja Remigius, kar obdržita hvalo svojih učinkov.

Nam pa se ne zdi, da bi tu o tem obširneje razpravljali; pustimo raje, naj se nad tem še naprej med seboj spoprijemajo naravoslovci, dasiravno je po mojem mnenju že z dobrim uspehom samim zadosti potrjeno, zmago pa po našem mnenju priznava tudi široka uporaba. Kajti če niti zvonjenje niti streljanje oblakov ne bi moglo ločiti in če neurju, sploh pa takemu, ki divja z bliski in grmenjem, ne bi zlomilo njegove silne moči, potem ne bi v nekaterih mestih Rimskega cesarstva, denimo v Nürnbergu in drugod, prav takrat, ko prihaja močna nevihta, v vseh glavnih cerkvah močno zvonili z velikimi zvonovi. Kajti da bi prav tam hudo uro, zlasti pa točo, imeli za nenaravno delo čarovnic in se zato hoteli z zvonjenjem zaščititi pred tem ali pa z njim pregnati ustvarjalke neurja – kar sicer menijo kranjski poljedelci, da se zato bije plat zvona ob nastajajočem neurju – pa ne smemo pomisliti.]

Na Koroškem in tudi ponekod na Štajerskem pa, kakor hitro se pokaže črn oblak in z bliskanjem ali prasketanjem in grmenjem nakaže, kaj ima za bregom, takoj močno nabijejo velike arkebuze in jih tako nataknejo na palico, da jih je mogoče obrniti okrog in ustje cevi gleda navzgor proti oblakom. S tem potem streljajo v oblake, nakar se oblaki takoj razkropijo, kakor sem sam* prav pogosto videl. Take arkebuze imajo običajno v visokih hribih, pa tudi v ravnini. Zategadelj neki hvalevredni okraj na Koroškem vsako leto razdeli določenim krajem smodnik za vremensko streljanje.

Na Koroškem in Štajerskem skušajo nevihto pregnati z arkebuzami.

Na Koroškem so tudi pogosto močne nevihte s točo, prav tako na Štajerskem; vendar pa ne toliko kot na Kranjskem.

Čim bližje morju leži dežela, tem hujše nevihte mora prenašati. Tako pripisujem vzrok, zakaj v teh deželah tako pogosto pada toča in jih tako hudo in trdo zadene, tako morju kot tudi visokemu snežnemu gorovju. V tem, namreč v višjem snežnem gorovju, se sprva dvigne nekaj takega kot megla ali dim, iz česar se potem končno zbere oblak, ki se vije in tke okoli gorovja, zatem pa se povzpne v višave. Potem se mu pridruži močan veter ter hrabro premika in žene tak novorojeni oblak naprej. Zaradi takšnega hudega gibanja in nebrzdanega bučanja vetra se zbudijo še drugi vetrovi in se pridružijo še oni. Potem se godi kot v virgilijanskem verzu:

Vzrok za močno točo na Kranjskem.

Unà Eurusq, Notusq, ruunt, creberq
procellis
Africus – – – –

Kako se v snežnem gorovju dvigne nevihta in neurje s točo.

Tu

Tu se potem takorekoč bije strahovita bitka med vetrom in oblaki, med različnimi hladnimi in vročimi parami; dokler se tako hudo napadeni oblak od jezne nestrpnosti ne razvname in začne kanonirati ali fulminirati z bliskom in gromom, in nastane takšno rožljanje in vrvenje, kot da bi v oblaku nekaj močno kipelo in vrelo. Potem sledi en udar za drugim, zrak pa prepredajo ognjene kačaste in močno zavite črte. Pod takim gromom in strelami potem ranjeni in raztrgani oblak namesto krvi ali solz preliva zrna toče in otožne plohe, ki iz njiv spet iztisnejo mnogo solza.

O hudi uri na Kranjskem.

Redko mine na Kranjskem poletni dan brez bliskanja in grmenja. Redko je kateri brez slabega vremena. En udar sekundira drugega, en gromski plamen je svetlejši od drugega; tako da se pogosto v eni noči zgodi ne le deset, temveč kar dvajset udarov strele in vse tako silovito stresejo, kakor da bi nastal potres. Podnevi pa tudi ni bolj prizanesljivo. Pogosto udari v cerkvene zvonike, v gradove ali druge stavbe, pa tudi v drevesa; posebej rado pa v hraste. Zato strela neredko zadene tako ljudi kot živino; tako da nikoli ne mine leto, v katerem strela na Kranjskem ne bi pobila nekaj ljudi; posebej na Krasu in na Učki, kot tudi ob Pivki, kjer vsako leto ubije veliko ljudi, zlasti pa mnogo ovac, mnoge pa tudi samo poškoduje in ostanejo pri življenju. Med Ljubljano, Igom in Vrhniko ubije strela med košnjo veliko ljudi, enako pa tudi drugod, na polju in v hišah, pa tudi v cerkvenih zvonikih tiste, ki tam zvonijo z zvonovi. Posebej rada udari v gradove, v cerkve ali druge stavbe ter v drevesa, ki stojijo v visokih hribih: tamkaj se tudi sliši bolj grozno kot v nižini. Kajti tam se vse trese in trepeta, tako kot ob potresu ali rjovenju mnogih zaporedoma izstreljenih bombard. Pri tem pa bliski svetijo tako močno in tako hudo vzplamenevajo drug za drugim, da je vsa okolica tako svetlo razsvetljena, kakor da bi vse gorelo s polnimi zublji in da bi ognjeni sij bliskov hotel posnemati prave sončne žarke.

Ko kar pogosto udari strela in veliko ljudi ubije.

V. poglavje.

O boleznih na Kranjskem.

Vsebina.

Imenovanje bolezni, ki vladajo na Kranjskem. Dolgo življenje in dokaj visoka starost Kranjcev. V katerih krajih na Kranjskem zrak ni prav dober. Izkušnje kranjskih kmetov v zdravljenju ran. Lastno zdravljenje kmetov na Gorenjskem. Kako kranjski kmetje preganjajo glavobol. Kranjskih kmetov Panacea. **Nenavadna bolezen kmetov na Krasu in ob Pivki itn.**

Kakor ena dežela presega drugo po čistem zraku, tako tudi pri zdravju. Zato je tudi v eni več bolezni kot v drugi in se odpira več grobov kot v drugi. Nekatere dežele, ki so vlažne in tople, pogosteje prizadenejo kuga ali druge kužne bolezni, kot pa tiste, ki so suhe ali hladne. Dasiravno tudi zvezde, voda, rastline in način življenja veliko pripomorejo k temu in nadomestijo pomanjkanje čistega ali zmernega zraka

zraka. Na Kranjskem, kot smo razumeli iz prejšnjega poglavja, zrak ni ravno najboljši; toda seveda tudi ne najhujši. Kajti četudi tega različna neurja mnogokrat in pogosto zelo namočijo in razburkajo, poleg tega ima vlažnega soseda morje ter ponekod in na nekaterih krajih veliko vročino, na drugih pa veliko megle, pa ji vendar pogosto vznemirjanje, ki ji ga povzročajo vihar, toča in neurje, vseeno po drugi strani spet koristi, s tem da jo takšno raznoliko gibanje in vetrovi često osvežijo, mnoge hude ure in bliski pa jo pogosto očistijo. Zato dežele bolezni niti ne preplavijo niti se jih ne otrese; temveč svojim prebivalcem daje občutiti splošno krhkost in bolehnost človeškega življenja.

Imenovanje bolezni, ki vladajo na Kranjskem.

V njej vladajo različne telesne slabotnosti; na primer vsakovrstne vročice, pa sušica in pljučna bolezen ali jetika; potem podagra in božjast (Epilepsia), ki napade večino, kadar naj bi umrli; poleg tega pa še razne druge tegobe. Za vse to pa vseeno ne moremo vedno kriviti zraka, ko pa morda obstajajo mnogoteri vzroki, iz katerih si lahko človek nakoplje takšna obolenja in telesne težave.

Kranjci dočakajo dokaj visoko starost.

Kljub vsemu temu pa ljudje doživijo častitljivo starost in večina dočaka nekje okoli šestdeset, sedemdeset ali osemdeset let. Da! v deželi je veliko kmetov, ki so stari sto let. Temu se lahko kar čudimo in bi lahko menili, da zrak, ki je na nekaterih krajih slab, tega ne bo dopuščal, temveč da bo vlaga, ker je mati gnilobe, kmalu sprhnila in pretrgala življenjsko nit. Kajti treba je priznati, da okoli *Ljubljane*, *Iga*, *Vrhnike*, *Kostanjevice*, pa še na drugih koncih, kjer je zelo močvirnato, zrak ni prav dober, saj v teh predelih kar pogosto nastane gosta megla. Pa vseeno povsod vidimo sive lase. Tako se tudi povsod vsa leta rodi več ljudi, kot se jih pokoplje, in se napolni več zibelk kot grobov, kot bomo videli iz opisov župnij in cerkva. Torej je treba Kranjsko vseeno šteti za dokaj zdravo deželo. Kajti deželi, v kateri nesejo več smrtnikov v letu h krstu kot pa v grob in katere prebivalci dosežejo tako visoko starost, nikakor ne moremo odtegovati take hvale.

Četudi v katerih krajih na Kranjskem zrak ni prav dober.

Kot so zapisali leta 1444, je ob Savi pri *Medvodah*, dve milji daleč od Ljubljane, neki kmet po imenu *Peter Labing* umrl za katarjem, potem ko je živel stosedemintrideset let. Da kdo odnese s seboj v grob stoto leto, na Kranjskem ni nič nenavadnega; kajti komaj kdaj se konča kako leto, da na Kranjskem ne bi več ljudi šele v stotem letu življenja končalo svoje življenjske poti. Toda le zelo redki postanejo čisto beli, večinoma obdržijo takšno podobo, kot da bi dosegli šele petdeseto ali šestdeseto leto.

Kranjski kmetje so dobri ranocelniki.

Kranjski kmet tudi zdravniku ne bo dal veliko zaslužiti niti ne kliče po njem, razen če mu smrt že skoraj sedi na ustnicah; kajti večina deželanov se zdravi sama – in sicer mnogokrat ne neuspešno, ker prav dobro poznajo zelišča in korene. Mnogi med njimi so tudi dobri ranocelniki, zelo dobro zdravijo skoraj vse zlome; in sicer zgolj samo s staro mastjo, smolo in nekaterimi svežimi koreni, ki jih strejo in zmešajo in s tem prav zdravilno obvežejo zlomljeno nogo ali roko.

Lastno zdravljenje kmetov na Gorenjskem.

Na Gorenjskem znajo kmetje sami zdraviti svoja bolezenska stanja in slaba počutja in zaradi njih lekarnar bržčas ne bi imel za ljubi kruhek; ker potem kmet tako ali tako običajno višje ceni svoj kolomaz kot pa najboljši balzam in mu je njegov duh precej prijetnejši kot benzoe in mastiks. Kljub temu pa naši vaški galenisti zato pri svojih boleznih še ne posegajo po kolomazu in mažah za kolesa, temveč po različnih zdravilnih zeliščih: kot je herba & radix Rhodiae, namreč rožni koren vključno z zeliko, s čimer se tako močno in urno odstranijo vsi razgreti glavoboli, ki izvirajo à causa calida, per occultam & appropriatam quandam qualitatem immediatè & instar incantamenti, kakor da bi bili pregnani na nadnaraven in čaroven način, če

Kaj uporabljajo pri razgretem glavobolu.

če damo zraven le malo rožnega kisa, safijana in kafre in iz tega s krpico naredimo obkladek okoli glave. Poslužujejo se tudi Doronici (divjakovca), in sicer dveh specierum, prav tako radicis reptilis dulcis, enako Latifolii, ki so zelo koristni qualitatis calido-siccae, zavoljo toplo-suhe lastnosti in za vse vrtoglavice in materinske akcidence; od takih korenov ponavadi naenkrat vzamejo za težo približno pol dukata z dobro brščino ob mlaju ali polni luni. Lunaria minor ali mala srebrenka se pri njih uporablja za vsakršen protin; Sanicula flore luteo (ali lečuha z rumenimi cveti) za vse notranje aposteme ali zločeste bule, pa tudi za zunanje poškodbe.

Kranjskih kmetov panacea.

Sicer pa imajo običajno kmetje, če jim kaj manjka ali jih doleti kakšna bolezen, za najboljše zdravilo in takorekoč splošno panacea oziroma zdravilo za vse to, da zmešajo drevesno olje in kis in to pijejo, ali pa tudi samo kis; in od tega tudi ozdravijo.

Nenavadna bolezen kmetov na Krasu in ob Pivki itn.

Na Krasu in ob Pivki in prav tako tudi v Vipavski dolini kmetje često dobijo to nenavadno bolezen, da jim telo na enem mestu (včasih v prsih, na hrbtu, na roki ali na nogi) začne srbeti in postane žgečkljivo. Nato se tam pojavi čisto majhna črna lisa, nič večja kot zrnce leče. Tako liso močno natrejo s česnom in tako spet mine. Če pa tega ne bi natrli, bi človek v dveh ali pa najpozneje v treh dneh umrl. Te lise so torej prav nevarne in terjajo takojšnje zdravljenje. Medici te lise imenujejo Perechias malignas, kot se sicer običajno imenujejo zločeste vročične pege. Na Gorenjskem in Dolenjskem pa nič ne vedo o tem.

Zrak na Kranjskem medici hvalijo.

Sicer pa dajejo Kranjski njeni medici spričevalo, ki ji je v čast, namreč da je njen temperament zraka koristen za človeško zdravje in da to v zadostni meri dokazuje visoka starost mnogih njenih prebivalcev. Kot potem zlasti gospod Doctor Franciscus Carusa v latinski hvalnici za deželo Kranjsko, ki jo bomo dodali takoj zatem, ko bomo govorili o zeliščih, v posebnem poglavju, med drugim omenja tudi, da je, četudi čez Kranjsko pihajo mnogi vetrovi, zrak kljub temu prav zelo zmeren in nepokvarjen in kar ugoden za človeško telo; poleg tega pa tudi ponekod prebivalci preživijo stoto leto. Vidimo tudi, da tisti ljudje, ki so naseljeni ob jezerih in močvirnih vodah, tega vseeno le malo ali sploh nič ne občutijo na lastnem telesu; temveč z zdravo barvo, sveži, urni, čili, čvrstega zdravja uživajo dolgo srčno življenje, in da ne prav mnoge med njimi napadejo dolgotrajne vročice, driske, gnitja itn. ali kapi; ko sicer poldnevni vetrovi radi vodijo s seboj takšne hude sopotnike. Sicer pa bomo to potem, na mestu, kamor smo namenili vstaviti častiti latinski spis, obširneje spoznali. Kajti ker tale spis povečini obravnava kranjska zelišča, ga nameravamo le-tem pozneje pridati kot verodostojno recommendatio in se tega do tedaj vzdržati. Vendar pa hočemo zdaj, na tem mestu, našemu naklonjenemu bralcu predložiti učeno poročilo gospoda doktorja Francisci de Coppinis; namreč v poglavju, ki sledi.